

Obrisi in dejavniki tomajske demografije od 18. do srede 20. stoletja

Aleksej Kalc

*Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Univerza na Primorskem*

© 2025 Aleksej Kalc

<https://doi.org/10.26493/978-961-293-552-8.113-150>

Uvod

Ta prispevek se posveča demografiji tomajskega območja skozi dolgo časovno obdobje. V središču opazovanja je zgodovina prebivalstva tomajske župnije oz. njenih ožjih delov. Obravnavano območje je del t. i. matičnega Krasa in vsebuje vse naravnogeografske značilnosti kraškega sveta. Umešča pa se v rodovitnejši del kraške pokrajine, ki je zaradi pedoloških in klimatskih razmer ugoden, poleg poljedelstva in živinoreje, tudi za bogatejše kulture, kot sta sadjarstvo in vinogradništvo (Melik 1960; Panjek 2006). Tomaj in območje tomajske duhovnije namreč veljata za »domovino« terana, to je tipičnega kraškega črnega vina, ki so ga za domačo porabo pridelovali že vsaj v 15. stoletju, v teku 19. stoletja pa je postal vse pomembnejši tržni pridelek krajevne kmečke ekonomije (Moritsch 1969, 75).

Druga značilnost tomajskega območja je sosedstvo z ozemljem tržaške občine in sorazmerna bližina pristaniškega mesta Trst. Sicer je za časa Beneške republike Kras ekonomsko gravitiral bolj k Gorici, preko katere je držala glavna trgovinska povezava s *Serenissimo*. Vpliv Trsta pa je bil povezan z zemljiško posestjo tržaških patricijev na Krasu in s cerkvenoupravno pripadnostjo tržaški škofiji. Nosilec teh cerkvenih in duhovnih vezi je bila duhovščina iz uglednih tržaških meščanskih vrst, ki je zasedala pomembne cerkvenoupravne položaje v kraških župnijah. S spremembo Trsta iz komunskega obalnega mesta v glavno pristanišče in pomorsko merkantilno središče Habsburške monarhije se je vpliv mesta od 20. let 18. stoletja dalje stopnjeval in se vse bolj odražal na družbeno-ekonomski ravni kot tudi v demografskih dinamikah tržaškega kraškega zaledja. Sicer je treba

poudariti, da se odnosi med mestom in njegovim zaledjem niso razvijali časovno linearno in da je na samo ekonomijo in družbeni razvoj podeželja mesto kot gospodarsko središče, delovni trg in tudi kot atraktivni pol vplivalo v posameznih zgodovinskih fazah na različne načine in v različni meri. Pomembno vlogo so igrali lega in oddaljenost ožjih zalednih območij ter posameznih naselij od mesta, njihova upravno-politična pripadnost in razvoj prometne ter druge organizacijske infrastrukture. Vsi ti elementi so se odražali tudi v zgodovini tomajskega območja, kjer mesto prebivalcem ni bilo na neposrednem, tako rekoč vsakodnevnom dosegu kot kraškimi vaškim skupnostim znotraj tržaškega občinskega ozemlja. To je vplivalo na obseg in oblike navezovanja na mestno ekonomijo ter na družbene dinamike.

Prikazati razvoj prebivalstva in ozadja njegovih dinamik vzdolž večstoletnega obdobja je v primeru Tomaja, podobno kot pri drugih kraških vaseh, problematično (prim. Kalc 2018). Župnijske knjige s podatki o rojenih in umrlih se začnejo leta 1625 in so do 20. let 18. stoletja pomanjkljive (ŠAK, ŽT, SA1). Periodična serija uradnih podatkov o številu prebivalstva pa se začne šele z 19. stoletjem. Prej razpolagamo le s podatkom cerkvenega izvora o številu duš za leto 1732 (ŠAK, ŽT, MKK 6, 1762–1784), medtem ko rezultati državnih ljudskih štetij, ki so se začela v 50. letih 18. stoletja, niso na voljo. Gibanje števila prebivalstva v novem veku je torej mogoče spremljati le posredno na podlagi ocenjevanj.¹ Dodatni problem je teritorialnega značaja. Ozemlje tomajske župnije sv. Petra in Pavla, ki se prvič omenja leta 1272, se, kot ugotavljajo raziskave o cerkvenoupravni zgodovini, do druge polovice 19. stoletja ni spreminjalo (Höfler 2016, 200). Vendar so bile na njem od poznega 18. stoletja ustanovljane nove duhovnije oz. kaplanije (potem povišane v župnije), ki so vodile lastne matične knjige. Ker virov vseh cerkvenoupravnih enot ni bilo mogoče upoštevati in ker razločevanje vitalnih podatkov po posameznih krajih do 30. let 18. stoletja ni povsem zanesljivo, se ta raziskava do 80. let 18. stoletja nanaša na celotno župnijsko ozemlje, od takrat dalje pa se omejuje na ozemlje tomajske duhovnije. Namen je podati okvirni pregled razvoja prebivalstva skozi dolgo časovno obdobje in izpostaviti, kako so bile demografske dinamike povezane z ekspanzijo Trsta ter drugimi ekonomskimi, družbenimi in političnimi dejavniki, ki so zaznamovali posamezna zgodovinska obdobja.

¹ To velja za celotno slovensko ozemlje, kjer je razvoju prebivalstva na podlagi kolikor toliko zanesljivih štetij in vitalne statistike mogoče natančneje slediti šele od srede 18. stoletja dalje (Zwitter 1936; Šifrer 1962; Blaznik idr. 1970; Šircelj 2006).

Obrisi tomajske demografije

Razpravljanje o prebivalstvu tomajskega območja srednjega in zgodnjega novega veka terja specifična raziskovanja fragmentarnih podatkov iz urbarialnih in drugih posvetnih ter cerkvenoupravnih virov, ki niso v dome-tu tega prispevka.² Tudi v 18. stoletju je iz že omenjenih razlogov mogoče spremljati demografska gibanja na Krasu le hipotetično. Cilj prispevka je prikazati le glavne obrise razvoja prebivalstva s poudarki na naravnih in družbenih dejavnikih ter sistemskih vidikih njihovega delovanja. Za obdo-bje novega veka se zato kot osnove poslužujemo podatkov o rojstvih, s po-močjo katerih je mogoče sklepati o dolgoročnih demografskih dinamikah in v grobem oceniti obseg prebivalstva v posameznih fazah razvoja.

Podatkovna vrsta rojstev že na prvi pogled opozarja, da se je na prehodu med 17. in 18. stoletjem v demografiji tomajskega območja zgodila zgo-dovinska sprememba. V obeh stoletjih je bila kratkoročna dinamika rojstev zelo nihajoča, vendar je v 17. stoletju gibanje števila prebivalstva, živečega na ozemlju župnije, skozi dolgo časovno obdobje ostajalo stacionarno. 18. stoletje pa je zaznamovala konstantna in mestoma zelo živahna rast pre-bivalstva, ki se je nato nadaljevala v naslednjem stoletju. Kot je znano, se je 17. stoletje vpisalo v zgodovino kot »krizno« stoletje vseevropske demo-grafije. Za razliko od 16. stoletja, ko je prevladovala pozitivna demografska rast, je 17. stoletje zaznamovala stagnacija. Število prebivalstva je izrazito naraščalo in zopet padalo kot rezultanta izmenične prevlade natalitete ali mortalitete, ne da bi se njegov obseg dolgoročno bistveno spremenil. Sta-cionarnost in nihanja so bili odraz negotovih družbeno-ekonomskih raz-mer, pogostih kriznih momentov, bolj ali manj latentnega pomanjkanja in epidemičnih ter drugih dejavnikov povišane mortalitete, ki ji je izmenično sledila povišana nataliteta. Podobna slika je razpoznavna na tomajskem območju in je primerljiva z območjem sosednje povirske župnije ter s kra-škim območjem tržaške občine (Kalc 2018). Na podlagi genealoške anali-ze izbranih tomajskih družin je mogoče domnevati, da je v obdobjih po-manjkanja in gospodarskih kriz prebivalstvo skušalo zavestno omejevati rojstva, medtem ko je bila ob ugodnejših gospodarskih razmerah repro-dukcija živahnejša.

Vrzeli v seriji podatkov o smrti do leta 1646 in med letoma 1665 ter 1702 dopuščajo le delni pregled kriznih momentov v vitalni dinamiki tomajske župnije v 17. stoletju. Močan krizni moment je zabeležen leta 1650, ko se je število umrlih v primerjavi s prejšnjimi leti skoraj potrojilo in bilo enkrat

² Glej prvo poglavje.

večje od števila rojenih. Druga, manj izrazita špica umrljivosti je sledila leta 1663. Da je tudi v naslednjih desetletjih smrtnost pogosto poskakovala in da se je število prebivalstva večalo ter krčilo, opozarjajo izrazitejša nihanja v številu rojstev ter drugi dokumenti, ki pričajo npr. o številnih ugaslih ognjiščih ter pustotah (Panjek 2018, 38–39; 2021, 93–104). Ker je bilo vodenje matičnih knjig v vsem tem času še nedosledno, posebej kar se tiče beleženja smrti novorojenčkov, smemo sklepati, da je bila mortaliteta še višja, kot izhaja iz zabeleženih primerov.

V 18. stoletju je, kot omenjeno, nastopilo novo vitalno demografsko obdobje, v katerem se je prebivalstvo dolgoročno množilo. Razvoju v tem stoletju lahko podrobneje sledimo s pomočjo ocen števila prebivalstva, ki so prikazane v preglednici 3.1. Podatki v vrstici a so pridobljeni, izhajajoč iz razmerja med številom prebivalstva leta 1732 (edinega razpoložljivega) in povprečnim številom rojstev devetletnega intervala 1728–1736. Tako izračunana nataliteta 43,7 promila oz. razmerje enega rojstva na vsakih 22,9 prebivalca je pomnožena s povprečnim letnim številom rojstev dotičnega devetletja. Nataliteta nad 40 promilov v obravnavanem času ni bila neobičajna, če pomislimo, da je v nekaterih župnijah na Kranjskem sredi 50. let 18. stoletja znašala 41,5 promila in da je v leta 1762 v kranjskem delu ljubljanske škofije znašala kar 48,3 promila (Valenčič 1958, 49–50; Šircelj 2006, 55). Bila pa je lahko zelo nihajoča, zaradi česar so projekcije števila prebivalstva s pomočjo konstantnega količnika zelo približne in mestoma zavajajoče. Višja stopnja natalitete od realne daje nižje rezultante števila prebivalstva, odstopanja navzdol pa ga prekomerno povečujejo. Zato so v vrstici b za primerjavo zbrani podatki o številu prebivalstva, pridobljeni s prištevanjem (pred 1732 pa z odštevanjem) naravnega salda. Tudi ta izračun ni zadovoljiv, saj ne upošteva migracij, konkretno izseljenskega salda, ki je bil v tomajskem primeru prevladujoč, in povečuje realno število prebivalstva. Vse do srede 20. let 18. stoletja so izvirni podatki o rojstvih in smrtih pomanjkljivi, zaradi česar je bilo število prebivalstva za leto 1700 ocenjeno pavšalno, kot najverjetnejše dolgoročno povprečje obsega prebivalstva v 17. stoletju. Podatki iz obeh vrstic so torej grobi približki, ki pa dovolj jasno izkazujejo tendence rasti v tomajski župniji do 80. let 18. stoletja.

Sodeč po dinamiki rojstev je tomajska demografija v 80. letih 17. stoletja doživljala vitalnejši moment kot v 90., ko je povprečno letno število rojstev upadlo za približno deset odstotkov. Z začetkom 18. stoletja se je število rojstev postopoma vrnilo na raven iz 80. let, s to razliko, da je bila tendenca dolgotrajnejša in se je z leti število rojstev stopnjevalo. V tem obdobju

Preglednica 3.1 Rekonstrukcija prebivalstva tomajske župnije 1700–1780

Postavka		1700	1720	1740	1760	1780
Prebivalcev	(a)	2750	2816	2947	3353	3479
	(b)	2750	2816	3292	3698	3964
Stopnja letne rasti (‰)	(a)		1,2	2,3	6,4	1,8
	(b)		1,2	7,8	5,6	3,3

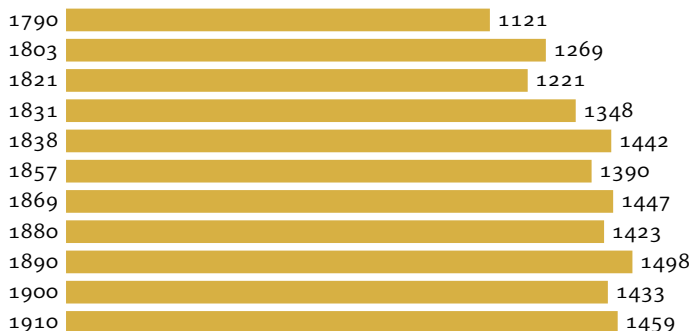
Opombe Naslovi vrstic: (a) ocena na podlagi enega rojstva na vsakih 22,9 prebivalcev, (b) ocena po naravnem saldu.

tudi ni bilo momentov izrazite mortalitete, tako da je prebivalstvo počasi naraščalo. V 20. in 30. letih pa sledi pomenljivo povečanje števila rojstev in z njim faza pospešene demografske rasti. Kot omenjeno, daje v našem primeru ocena na podlagi natalitete nižje rezultante od realnih, zato je bilo število prebivalstva od leta 1740 dalje zanesljivo večje od prikazanega v vrstici a. Predvsem v intervalu 1720–1740 daje nataliteta popačeno sliko, saj je bila stopnja rasti zanesljivo znatno večja, kot razodeva stopnja naravne rasti v vrstici b. Iz tega sledi, da je bila stopnja rasti v letih 1740–1760 nekoliko manjša od prikazane v vrstici a, vsekakor pa je tudi v tem obdobju prebivalstvo dokaj živahno naraščalo. Počasneje se je razvijalo v naslednjih dvajsetih letih, predvsem v 60. letih, ko se je zvrstilo nekaj izrazitih špic mortalitete. Leta 1780 je bilo realno število prebivalstva župnije po vsej verjetnosti bližje podatku iz vrstice b kot tistemu iz vrstice a.

Leta 1821, ko je na voljo prvi uradni podatek ljudskega štetja (točneje vojaške konskripcije),³ je župnija štela 4.484 prebivalcev. To je kar 28 % več kot štirideset let prej, kar odgovarja povprečni rasti 6,1 promila na leto. Razvojna dinamika pa je bila v tem obdobju vse prej kot linearna, saj je število prebivalstva hitro naraščalo do začetka 19. stoletja, nakar je rast zastala in obseg prebivalstva se je celo nekoliko zmanjšal. To jasneje vidimo, če zožimo pogled na območje tomajske duhovnije, za katerega od 90. let 18. stoletja dalje razpolagamo s podrobnejšo in zanesljivejšo vitalno statistiko ter s podatkom o prebivalstvu iz leta 1803, ki ga prinaša dokumentacija o škofovi vizitaciji, ko so za vsako vas tomajske duhovnije zabeležili tudi število duš (ADTS, VSD, 1803–1821). Ta cerkvenoupravna enota poleg Tomaja, cerkvenoupravnega sedeža z župno cerkvijo, vključuje še vasi Križ, Šepulje, Utovlje, Dobravlje, Grahovo Brdo in Filipčje Brdo.⁴ V drugi polovici 19. stoletja in do prve

³ Naveden v *statusu animarum* (ŠAK, ŽT, SA 1 (1820)).

⁴ Vasi tomajske duhovnije so srednjeveškega izvora in se prvič pojavijo v dokumentih: Uto-

Slika 3.1 Gibanje števila prebivalstva v tomajski duhovniji (upravni občini) od leta 1790 do 1910

Opombe 1790 – ocena na podlagi rodnosti, 1803 (ADTS, VSD), 1821 (vojaška konskripcija, ŠAK, ŽT, SA 1) in 1857 (ŠAK, ŽT, SA 2 in SA 3), 1869–1910 (*Orts-Repertorium von Triest und Gebiet, Gorz, Gradisca und Istrien* 1873; *Spezialortsrepertorium der osterreichischen Lander* 1885; 1894; 1906; 1918).

svetovne vojne je to ozemlje sovpadalo z ozemljem tomajske upravne občine.

Če z metodo razmerja z rojstvi število prebivalstva leta 1790 ocenimo na 1.121, je od tega leta do leta 1803 prebivalstvo naraščalo za povprečno 9,5 promila na leto, nakar je do leta 1821 padalo za povprečno 2,1 promila na leto. To nazadovanje je bilo povezano s politično in ekonomsko dokaj razburkanim obdobjem francoskih zasedb, zaradi katerih sta zlasti v dobi Ilirskih provinc, ko je pristanišče trpelo zaradi britanske pomorske blokade, Trst in posredno tudi njegovo zaledje močno opešala. Gospodarska kriza se je nadaljevala in še poglobila v prvih letih predmarčne dobe tudi zaradi drugih razlogov (Kalc 2011). Njeni demografski učinki so vidni tudi pri porokah, ki najneposredneje odražajo stanje družbenega počutja in število katerih je v drugem desetletju upadlo za četrtno. Ta zastoj pa je predstavljal le nekoliko daljšo epizodo v pozitivnem trendu živahne dolgoročne rasti, ki se je iz 18. stoletja nadaljevala do 40. let 19. stoletja. V 20. in 30. letih 19. stoletja je namreč prebivalstvo spet naglo naraščalo, in sicer s povprečnim letnim prirastkom 9,9 in 9,6 promila (preglednica 3.2). To je v skladu z razvojem v celotnem Primorju in na Slovenskem nasploh, kjer so bila 20., 30. in delno 40. leta obdobje najhitrejše demografske rasti od

vlje (Vtendorf) in Šepulje (Sepulsach) leta 1147, Križ (Crux) in Dobravlje (Dobrilach) leta 1180, Tomaj (Tomay) leta 1272, Grahovo Brdo (Bredis) in Filipčje Brdo (Bredis) pa leta 1316 (<https://topografija.zrc-sazu.si/>).

Preglednica 3.2 Število prebivalcev v tomajski duhovniji (upravni občini) od leta 1790 do 1910

Leto	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)	(g)
1790	1121						
1803	1269	9,5	46,0	33,8	12,2	-2,7	-0,22
1821	1221	-2,1	40,3	34,9	5,4	-7,5	-1,40
1831	1348	9,9	38,4	27,6	10,8	-0,9	-0,09
1838	1442	9,6	36,7	28,9	7,8	1,8	0,24
1857	1390	-1,9	42,6	36,7	5,9	-7,8	-1,33
1869	1447	3,3	41,2	28,0	13,2	-9,8	-0,75
1880	1423	-1,5	43,0	35,9	7,1	-8,6	-1,21
1890	1498	5,1	42,8	29,7	13,1	-7,9	-0,61
1900	1433	-4,4	41,1	31,0	10,2	-14,6	-1,44
1910	1459	1,8	38,2	26,1	12,0	-10,2	-0,85
1926	1601	5,8	26,1	20,3	5,8	0,0	0,01
1931	1595	-0,8	17,8	13,8	4,0	-4,8	-1,19

Opombe Naslovi stolpcev: (a) število prebivalcev, (b) povprečna stopnja letne rasti, (c) nataliteta, (d) mortaliteta, (e) naravni saldo ($e = c - d$), (f) migracijski saldo ($f = b - e$), (g) naravni saldo ($g = f/e$). Relativne vrednosti v promilih.

novega veka dalje (Blaznik idr. 1970; Zwitter 1936). V tomajski duhovniji se je prebivalstvo v manj kot 20 letih povečalo za skoraj petino. V 50. letih je bilo nato obdobja rasti konec in nastopila je nova zgodovinska faza, ki je trajala do prve svetovne vojne. V tem obdobju se število prebivalstva ni več bistveno spreminjalo, tako da lahko govorimo o novi dolgoročni stacionarni dinamiki. Povprečna letna stopnja rasti med letoma 1838 in 1910 je bila komaj 0,2 promila in prebivalstvo je naraslo za komaj 1,2 odstotka. Od leta 1869 do 1910 pa se je povečalo samo za 0,8 odstotka.⁵ Prebivalstvo Goriške, ki je takrat sodila med avstrijske dežele z nižjo demografsko rastjo in pod katero je politično upravno spadalo tudi tomajsko območje, je v tem zadnjem štiridesetletnem obdobju naraslo za 26 odstotkov (Kalc 2013).

Nizka demografska rast v drugi polovici 19. stoletja in do prve svetovne vojne je bila značilnost celotnega tržaškega kraškega zaledja, z izjemo vasi znotraj tržaškega občinskega ozemlja. V tomajskem primeru pa je bi-

⁵ Prirastek bi bil še nižji, če bi leta 1898 v Tomaju ne odprli samostana šolskih sester s šolo in z internatom, v katerem so od leta 1902 bivale učenke iz oddaljenejših krajev (Cenčič 2013, 293). Temu je pripisati tudi razkorak med spoloma ob zadnjem avstrijskem ljudskem štetju leta 1910, ko so v Tomaju ugotovili 238 moških in 330 žensk (*Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder* 1918).

Preglednica 3.3 Prirasti prebivalstva v župniji in duhovniji (upravni občini) Tomaj, župniji Povir in v kraških vaseh tržaške občine (v odstotkih)

Leta	Tomaj, župnija	Tomaj, občina	Povir, župnija	Tržaške vasi
1821–1869	13,1	18,5	22,3	78,4
1869–1910	3,0	0,8	14,1	28,7

la še izrazitejša. Kot je razvidno iz preglednice 3.3, ki ponuja primerjavo s sosednjo župnijo Povir in s kraškimi vasmi tržaške občine, je v povirski župniji od 20. do konca 60. let prebivalstvo naraslo bolj kot v tomajski, še bolj poudarjena pa je bila razlika od 70. let dalje. Poudariti je treba sicer, da sta k rasti povirskega območja v drugem obdobju prispevali predvsem Sežana in Divača. Prva se je razvijala kot upravno in trgovsko, druga kot prometno železniško središče. Preostale vasi povirske župnije so poznale enako počasno rast oz. stagnacijo kot tomajske. To je razvidno tudi iz statistike hiš: tako v tomajski kot v povirski župniji se je število hiš od 70. let dalje povečalo za komaj 11 oz. 14 odstotkov. Nove gradnje so se zgoščale v Sežani in Divači, kjer je bilo leta 1910 90 oz. 105 % hiš več kot leta 1869 (*Orts-Repertorium* 1873; *Spezialortsrepertorium der osterreichischen Lander* 1918).

Povsem drugače je bilo v 11 vaseh kraškega dela tržaške občine, torej na območju, ki je bilo manj oddaljeno od Trsta. Tu je prebivalstvo, zahvaljujoč prometni legi in ugodnostim, povezanim z upravno pripadnostjo tržaški občini, lahko uspešneje izkoristilo gospodarske priložnosti (v agrarnih kot neagrarnih sektorjih), ki jih je nudila mestna ekonomija. Tako se je v tržaških vaseh od 20. do konca 60. let 19. stoletja prebivalstvo povečalo za več kot tri četrtine, od 70. let do 1910 pa je demografska rast še vedno ostajala občutna, saj je število prebivalstva naraslo za 28 % (Kalc 2018, 165). Temu primerno se je povečalo tudi število hiš, in sicer za štirikrat toliko kot v vaseh tomajske in povirske župnije. Razvoj pa je bil tudi na tem območju neenak in odvisen od razvoja prometnih povezav. Naselja ob starih in predvsem novih prometnicah, zgrajenih v 19. stoletju, so zahvaljujoč gostinskim, trgovskim, prevoznim in obrtnim dejavnostim beležila večjo rast kot kraji, kjer je bilo vključevanje v mestni delovni in širši ekonomski trg manj ugodno in se gmotno ni toliko obrestovalo na dohodku iz agrarnih ter neagrarnih ekonomskih virov (Kalc 2018). Učinki intenzivnejšega naslanjanja in izmenjav z mestno ekonomijo zaradi manjših razdalj, ugodnejših prometnih povezav in bogatejše tržne vrednosti krajevnega kmetijstva so do izraza prihajali tudi v vaseh t. i. Brega, tj. skrajnega severnega roba Istre na meji z ozemljem tržaške občine. Do 70. let 19. stoletja je bil tu ra-

Preglednica 3.4 Število prebivalstva in povprečna letna stopnja rasti (v promilih) v tomajski duhovniji v letih 1910–1966

Postavka	1910	1926	1931	1948	1953	1966
Število prebivalcev	1459	1601	1595	1003	985	914
Letna rast		5,8	-0,8	-27,3	-3,6	-5,8

zvoj podoben kot na območjih Tomaja in Povirja, saj je število prebivalcev med letoma 1835 in 1869 naraslo za 7,5 odstotka. Od takrat do leta 1910 pa se je, kljub padanju v 90. letih in izseljevanju od začetka novega stoletja povečalo kar za 27,3 odstotka (Verginella 1990, 5).

Po prvi svetovni vojni je območje Tomaja spet beležilo demografsko rast. Botrovala sta ji hitro padajoča mortaliteta, ki se je med letoma 1910 in 1931 zmanjšala s 26,1 na 13,8 promila, in povišana nataliteta v prvih povojnih letih (ta je še v prvi polovici dvajsetih let merila 26,1 promila in je nato v drugi polovici upadla na 17,8). Sredi 20. let je tako število prebivalstva doseglo zgodovinski višek, a je takrat začelo že občutno nazadovati. K temu sta prispevala vse šibkejši naravni prirastek in, kot bomo videli, spet izseljevanje, ki je v tem obdobju postalo posebno izrazito. V 30. in nato v 40. letih se je negativni trend samo še poglobil in dobil značaj delne depopulacije. Tudi v tej zgodovinski fazi je demografija močno občutila posledice spremenjenih državnih meja, prehoda v okvir jugoslovanske države in pod socialistični družbeno-politični red. Državna meja je območje odrezala od gravitacijskega centra Trsta in ga umestila v novozasnovani regionalni koncept zahodne Slovenije, katerega središča so postali na severu Nova Gorica, na jugu Koper, na Krasu pa Sežana.

Tomajska demografija, kljub izpostavljenim specifikam, ne odstopa od splošnega razvoja prebivalstva v obravnavanem dolgem zgodovinskem obdobju in je v vodilnih potezih reprezentativna za širšo kraško planoto nad tržaškim zalivom, z izjemo ožjega tržaškega območja, kjer se je, kot že omenjeno, v določenih fazah obnašala svojstveno zaradi tesnejše in drugačne integracije tega ozemlja s Trstom in urbanih ekonomskih ter socialnih dinamik. Z vidika demografskih dejavnikov lahko razvoj delimo na dve obdobji. V prvem, ki je trajalo do srede 19. stoletja, so nanj vplivali večinoma naravni dejavniki rasti. V drugem so vplivnejšo vlogo prevzele selitve, točnejše izseljevanje.

Naravni dejavniki rasti: nataliteta in mortaliteta

Naraščanje števila prebivalstva od 18. stoletja dalje, ki je nastopilo po demografsko kriznem 17. stoletju, je bilo rezultanta okrepljene rodnosti in

njenega dolgoročnega presežka nad smrtnostjo. Zaradi pomanjkanja podatkov o številu prebivalstva in nepopolnih podatkov o rojstvih ter zlasti smrtih za 17. in delno tudi za 18. stoletje pojava ni mogoče natančneje izmeriti in prikazati s stopnjami natalitete ter mortalitete. Pozitiven trend pa je razviden iz bilance med številom rojstev in smrtnih primerov, ki je, kot kažejo podatki iz preglednice 3.1, kljub občasnim in tudi pogostim deficitnim letom, od 20. let 18. stoletja vseskozi pozitivna. 18. stoletje je na širšem notranjeavstrijskem ozemlju prineslo novo, pozitivnejšo družbeno-ekonomsko klimo. Območje severovzhodnega Jadrana je z zagonom tržaške proste luke nove čase občutilo še neposredneje. Čeprav se je tržaški »prostoluški eksperiment« soočal z resnimi težavami in je njegov uspeh še sredi stoletja ostajal negotov, sta promet in vzpostavljane infrastrukture ožjemu tržaškemu zaledju vendarle od samih začetkov ponujala konkretne ekonomske priložnosti. Z ekspanzijo mesta in pomorske ekonomije so se v drugi polovici stoletja te samo še stopnjevale in pozitivno učinkovale na demografijo mesta ter njegovega zaledja.

Splošna nataliteta in mortaliteta v dolgem 19. stoletju sta podrobno prikazani v preglednici 3.2, ki se nanaša na območje tomajske duhovnije. Razvidno je, da je nataliteta vse do 20. stoletja ohranjala raven, ki je bila značilna za predindustrijsko dobo, saj je razen v 30. letih tudi krepko presegala mejo 40 promilov.⁶ Šele z 20. stoletjem se je začel občutljivejši upad, ki je napovedoval zaključek demografske tranzicije. Tranzicijska faza je postala, kot drugod na Slovenskem, očitna po prvi svetovni vojni, ko je stopnja natalitete padla za celih 12 odstotnih točk (Šircelj 2006, 56). Mortaliteta se je zmanjšala že konec 18. stoletja, potem ko je v 80. letih (po grobih cenah) presegala 40 promilov. V 19. stoletju pa je bila povprečno za skoraj deset točk nižja od natalitete, katero je le v posameznih letih presegla. Taksi momenti so bili pogosti do 50. let 19. stoletja in navadno so nastopali v povezavi s slabimi letinami in splošnim pomanjkanjem zaradi slabih vremenskih razmer, ekonomskih kriz ali drugih dejavnikov, ki so poslabšali življenjsko raven in ogrozili imunsko odpornost prebivalstva. Deficitarna leta, ko je število smrtnih primerov v tomajski duhovniji krepko preseglo število rojstev, so bila 1805 in 1806, 1809, 1816, 1821, 1846 in 1855. Do krizne mortalitete, ko se število smrtnih primerov poveča za dvakrat ali več od običajnega povprečja in lahko dolgoročno negativno vpliva na reproduk-

⁶ Tomajska nataliteta je nekoliko presegala povprečno nataliteto v Avstrijskem primorju. V letih 1830–1845, npr., je bila tam povprečna nataliteta 38 ‰, v Goriško-Gradiški 36,9 ‰, na Kranjskem pa 29,7 ‰ (Zwitter 1936, 91).

cijo prebivalstva (Bertoša 1989, 8; Livi Bacci 1999), je sicer prišlo samo leta 1809, vendar sta zaporedni negativni leti 1805 in 1806 v prebivalstvu zapustili še večjo vrzel. Splošno povečanje umrljivosti zaradi klimatskih posledic izbruha vulkana Tambore leta 1815, ki so povzročile t. i. dvoletje »brez poletja« (1815 in 1816), se je v Tomaju pojavilo leta 1816 in je bilo nekoliko manj izrazito kot npr. v Istri, kjer je smrtna kosa z velikimi zamahi jemala življenja leta 1817 (Jelenić 2021, 169–170).

Leto 1821 je bilo še zadnja epizoda izrazite mortalitete ekonomsko in vsestransko kriznega obdobja, ki je sledilo zadnjemu Napoleonovemu obdobju (Ilirskim provincam) in ki so ga zaznamovala obolenja ter vzroki smrti, povezani s pomanjkanjem in podhranjenostjo. Taka je bila predvsem griža, ki se je v Tomaju z vso silo pojavila leta 1819 in povzročila večino smrtnih primerov. Po dvajsetih letih zatišja, ko je upadla krepko pod 30 promilov in je zato rast prebivalstva zabeležila svoj zgodovinski moment, je mortaliteta v 40. letih spet naraščala in močno udarila leta 1846. Tudi tokrat so bile smrtonosne razne trebušne infekcije. Leta 1855 pa je bila vzrok povišane umrljivosti kolera. Ta tipično »mestna« bolezen, ki se je na severovzhodnem Jadranu pojavila prvič v 30. letih 19. stoletja in večkrat močno prizadela Trst ter istrska obalna mesta, je preko stikov prebivalstva z mesti našla pot tudi v zaledna območja. Tako so v letih 1836 in 1849 po en smrtni primer zabeležili tudi v vasi Tomaj. Leta 1855, ko je tako v Trstu kot v koprskem okraju razsajala prava epidemija z več kot desetimi odstotki obolelega mestnega prebivalstva in s tisočimi mrtvih (Železnik 2010), je bolezen tudi v Tomaju zahtevala večji davek, točneje 20 življenj ali dobro polovico vseh smrtnih primerov tega leta. Sicer je tomajsko območje prizadela manj kot sosednjo povirsko faro, kjer se je število umrlih faranov več kot podvojilo, medtem ko se je v tomajski duhovniji povečalo za 30 odstotkov.

Od 60. let do konca stoletja je mortaliteta še poskakovala in nekajkrat presegla nataliteto. Tako je bilo v obdobju agrarne in splošne krize v letih 1873 ter 1874, ko so številni ljudje umirali tudi zaradi pljučnih bolezni (angine), medtem ko kolera, ki se je sredi 60. in sredi 80. let znova pojavila v Trstu in Istri, tokrat ni prodrla do Tomaja. Mortaliteta, skratka, od 60. let 19. stoletja dalje ni več toliko pogojevala naravne rasti kot v prejšnjih obdobjih in njena krivulja se je z 20. stoletjem odločno obrnila navzdol. Ponovno se je povzpela v vojnih letih 1915–1918, ko se je epizodično povečala za 30 odstotkov v primerjavi s prejšnjimi leti in presegla število rojstev, ki se je zmanjšalo za 45 odstotkov. V desetletju po prvi svetovni vojni se je mortaliteta močno zmanjšala, tako da je med letoma 1910 in 1931 upadla

s 26,1 na 13,8 promila, nataliteta pa se je v prvih povojnih letih okrepila. Prebivalstvo Tomaja je tako naraslo do zgodovinskega viška.

Na mortaliteto je vseskozi ključno vplivala umrljivost otrok, ki je bila značilna poteza predmoderne demografije in dolgo tudi demografije industrijske dobe. Iz preglednice 3.5 je razvidno, da je dobrih 55 odstotkov vseh smrtnih primerov v vasi Tomaj v dolgem obdobju od 30. let 18. stoletja do prve svetovne vojne odpadlo na otroke pod šestim letom starosti. V zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja in večkrat v 19. stoletju je število smrtnih primerov v tej starostni skupini preseglo 60 odstotkov vseh smrti. Ti momenti so sovpadali z že omenjenimi špicami splošne mortalitete, a tudi z obdobji pospešene rasti prebivalstva, kot v 20. letih 19. stoletja, ko je umrljivost otrok upadla manj kot splošna umrljivost. Upadati je začela šele v 90. letih 19. stoletja in odločneje z 20. stoletjem. Velik delež umrljivosti otrok v prvih petih letih starosti je odpadel na dojenčke do enega leta, ko mladim življenjem zaradi slabega prehranjevanja, higienskih in drugih dejavnikov preti največja smrtna nevarnost. Ta starostna skupina, kot kažejo vrednosti prvega stolpca, je v nekaterih obdobjih zajemala do tretjine vseh smrtnih primerov in 46 odstotkov smrti starostnega razreda 0–5 let v celotnem obravnavanem obdobju. V 90. letih 19. stoletja je začela tudi umrljivost starostnega razreda 0–1 leta upadati, vendar počasneje, tako da se je njen delež znotraj razreda 0–5 let v teh desetletjih povečal na 64 oz. na 73,5 odstotka. Drugi po deležu smrtnih primerov za skupino najmlajših prebivalcev je bil starostni razred 71–80 let z 10,8 odstotka vseh smrti celotnega obdobja. Ta razred izkazuje do 60. let 19. stoletja izrazitejšo variabilnost, odtlej dalje pa nakazuje, da je smrtnost začela počasi prehajati od najmlajših proti najstarejšim družbenim segmentom.

Selitve – od podredne do sistemske vloge

Migracije so skozi vse v tem prispevku obravnavano obdobje spremljale demografski razvoj tomajskega kot tudi širšega kraškega območja. Njihova intenzivnost in demografski učinki so bili sicer v posameznih razvojnih fazah različni. V zgodnejših časih o migracijskih gibanjih pričajo razni indici, iz katerih je mogoče sklepati o odhodih in prihodih prebivalcev. Pojavljanje novih priimkov konec 17. in na začetku 18. stoletja je npr. znak priseljevanja, ki je verjetno prispevalo k hitrejši reprodukciji prebivalstva. V nadaljevanju 18. stoletja pa na migracije opozarjajo podatki vitalne statistike, točneje naravni prirastki in iz njih izhajajoče rezultante števila prebivalstva. Te presegajo tudi najoptimističnejše hipoteze o dejanskem obsegu prebivalstva, iz česar sledi, da je del rojenega prebivalstva umanjkal zara-

Preglednica 3.5 Smrti v vasi Tomaj po starostnih razredih v letih 1731–1910

Leta	0–1	0–5	6– 10	11– 20	21– 30	31– 40	41– 50	51– 60	61– 70	71– 80	81–	Skupno
1731–40	11,6	43,8	9,9	2,5	6,6	5,8	2,5	7,4	5,0	10,7	5,8	100,0
1741–50	17,3	50,0	6,7	6,7	2,9	3,8	3,8	3,8	1,9	11,5	8,7	100,0
1751–60	24,8	54,3	5,4	3,9	4,7	5,4	6,2	7,8	2,3	6,2	3,9	100,0
1761–70	32,0	57,4	4,1	4,9	2,5	3,3	4,9	5,7	0,0	10,7	6,6	100,0
1771–80	31,6	67,1	2,6	2,6	3,9	2,6	3,3	3,3	2,0	7,2	5,3	100,0
1781–90	27,3	61,7	5,8	2,6	6,5	1,3	1,9	9,7	1,3	5,8	3,2	100,0
1791–00	19,7	55,7	8,7	4,4	6,0	4,4	2,2	7,1	3,8	4,9	2,7	100,0
1801–10	23,3	53,3	0,8	5,8	2,5	5,8	5,8	4,2	3,3	14,2	4,2	100,0
1811–20	18,5	60,3	5,3	2,6	2,6	2,0	2,0	4,6	2,0	15,2	3,3	100,0
1821–30	33,6	64,8	0,0	1,6	4,0	4,8	0,8	8,0	2,4	7,2	6,4	100,0
1831–40	27,3	59,4	6,1	3,6	3,6	4,2	4,8	3,6	3,0	9,7	1,8	100,0
1841–50	28,4	56,8	4,0	4,5	2,8	0,6	6,8	5,7	2,3	13,6	2,8	100,0
1851–60	27,5	60,8	3,9	2,0	1,3	5,9	2,0	8,5	3,3	7,8	4,6	100,0
1861–70	29,1	57,7	4,4	4,9	6,0	2,7	3,3	5,5	2,7	11,0	1,6	100,0
1871–80	33,3	60,3	7,8	4,3	0,7	2,1	3,5	1,4	3,5	11,3	5,0	100,0
1881–90	22,4	52,4	4,2	4,2	2,1	4,2	5,6	5,6	2,1	11,9	7,7	100,0
1891–00	29,5	46,2	2,3	6,8	2,3	3,0	9,1	3,8	6,1	12,9	7,6	100,0
1901–10	20,8	28,3	5,8	4,2	5,0	3,3	1,7	8,3	10,8	25,8	6,7	100,0
Skupno	25,7	55,6	4,9	4,0	3,7	3,5	3,9	5,8	3,1	10,8	4,6	100,0

Opombe V odstotkih. Po podatkih iz ŠAK, ŽT, MKU 2 (1702–1739), 3 (1739–1733), 4 (1773–1790), 5 (1790–1839), 6 (1841–1933).

di izseljevanja. Tega manka ni mogoče podrobneje oceniti, jasno pa je, da selitve v tej zgodovinski fazi niso imele izrazitejšega učinka na razvoj prebivalstva.

Drugače je bilo v dolgem 19. in nato v 20. stoletju, kot kažejo selitveni saldi v preglednici 3.2. V tem obdobju je razmik med nataliteto in mortaliteto, kljub občasnim negativnim saldov, zagotavljal nihajočo, a dolgoročno pozitivno naravno rast prebivalstva. Povprečni letni naravni prirastek je pogosto presegal deset promilov in v zadnjih treh desetletjih pred prvo svetovno vojno je bila naravna rast zaradi upadanja otroške in splošne umrljivosti posebej konsistentna, kar je bilo značilno za celotni sežanski okraj. Značilno pa je bilo tudi, da se je taka demografska vitalnost od srede 19. stoletja dalje le v manjši meri pretvarjala v dejansko rast prebivalstva, ker je, kot smo že videli, večino naravnega prirastka odjedalo izseljevanje. Primarni cilj tega izseljevanja pa je bil Trst. Zaradi tega se je v sežanskem okraju, ki je kot najneposrednejši občutil močno gravitacijsko privlačnost

Trsta, med letoma 1869 in 1910 prebivalstvo povečalo za 18,8 odstotka, medtem ko je v celotni Goriško-Gradiški naraslo za 37,9 odstotka. V okraju Gorica okolica, ki je bil kot zaledje Gorice po gravitacijski legi najprimerljivejši s sežanskim, je naraslo za 44 odstotkov. Nižji prirastek kot sežanski je imel le hriboviti okraj Tolmin, ki je beležil komaj sedemodstotno rast (Kalc 2013, 668–669). V občini Tomaj pa je bil vpliv izseljevanja še izrazitejši, saj je prebivalstvo naraslo za pičlih 0,8 odstotka. Če je izseljevanje v sežanskem okraju v obdobju 1869–1910 predstavljalo do 65 odstotkov naravnega prirastka (str. 667), ga je v tomajski občini odjedlo 92 odstotkov in s tem skoraj izničilo naravni reproduktivni učinek.

Iz preglednice 3.2 je razvidno, da je bil od 90. let 18. stoletja migracijski saldo vseskozi globoko negativen, razen v 20. in predvsem 30. letih 19. stoletja, ko je bila v teku izrazita pozitivna rast prebivalstva. K tej rasti je poleg naravnih dejavnikov očitno prispevalo tudi priseljevanje. V prvih dveh desetletjih, sredi, v 70. in nato še v 90. letih 19. stoletja pa je negativni migracijski saldo krepko presegal naravni prirastek in povzročal krčenje obsega prebivalstva. Do vključno 70. let obdobja izrazitejšega izseljevanja sovpadajo z že omenjenimi kriznimi momenti, ki so vplivali tudi na povečano mortaliteto. Že od srede stoletja in predvsem od 80. let dalje pa je mogoče izseljevanje vzporejati s splošno ekspanzijo selitvenih gibanj v avstro-ogrski monarhiji (in celotni srednji, vzhodni in južni Evropi). Te selitve so se v veliki meri odvijale v obliki množičnega prerazporejanja prebivalstva s podeželja proti mestom in novim urbaniziranim okoljem (Steidl idr. 2017; Fassmann 1994; Bade 2000; Cattaruzza 1979; 2002). Čeprav je Trst ostajal primarni cilj, so se izseljenci s tomajskega območja in širšega Krasa v tej zgodovinski fazi usmerjali tudi proti drugim destinacijam znotraj države in v tujino. Notranje in mednarodno izseljevanje je še naprej krojilo tomajsko demografijo vse do let po drugi svetovni vojni. Od konca prve vojne pa ni izviralo samo iz družbeno-ekonomskih vzgibov, ampak je nastopalo tudi kot posledica političnih razmer in ideoloških motivov.

O porokah

Poroka, ki je pomenila mejnik v življenju posameznika in nastanek nove družine, je bila ključni vidik reprodukcijske in s tem razvojne demografske dinamike. Starost žensk ob poroki, npr., je lahko vplivala na reprodukcijski potencial družine. Zato je bilo dvigovanje poročne starosti, in s tem krčenje obdobja ženske sposobnosti rojevanja, med načini omejevanja rojstev in, skupaj s celibatom, oblika uravnavanja razmerja med številom prebivalstva in viri preživljanja. V družbah, kjer je bila reprodukcija tesno povezana

s poroko kot družbenim in kulturnim pragom biološko aktivnega življenjskega ciklusa, je poroka oz. stopanje v zakonsko zvezo veljalo za regulator natalitete (Del Panta in Rettaroli 1994, 176).

Poroka pa je bila poleg ožjega demografskega vidika nadvse pomemben moment družbenega in ekonomskega značaja, saj je izbira partnerja vplivala na gmotni in socialni položaj družine oz. rodbine. Izbira zato ni bila prepuščena le čustvenim nagnjenjem, bolj ali vsaj enako pomembne so bile strategije za oblikovanje sorodstva skladno z ekonomskimi in s premoženjskimi interesi ter z družbenim ugledom. Izbiranje partnerja se je tako moralo podrežati vodilnim družinskim figuram, v posameznih zgodovinskih obdobjih pa tudi političnim predpisom (npr. pravicam in avtoriteti gosposke ali administrativnim predpisom za preprečevanje revščine) in seveda cerkvenim pravilom (Davis 1989, 33; Hudaes 1997, 91; Lanzinger 2010). Posledično je poročne izbire in poročanje kot tako treba opazovati upoštevajoč družbene in ekonomske strukture ter družinske vzorce, ki so, kot je pokazalo zgodovinsko preučevanje družine, v posameznih evropskih makro- oz. mikroregijah različni in vezani na različne družinske sisteme. Specifično so povezani z velikostjo in s kompozicijo družine, z obliko gospodinjstva in s pravili pravnega ter kulturnega značaja, značilnimi za oblikovanje družine na določenem geografskem območju in v določenem družbenem okolju (Szołtysek 2007).

Poročne prakse so zelo razvejano tematsko področje in sama izbira ter starost novoporočencev sta predmet specifičnih analiz. Tu bomo nakazali samo nekaj potez o poročnih navadah tomajskega prebivalstva. Namen je izpostaviti nekatere spremembe, ki se pokažejo v dolgem časovnem obdobju.

Poroka je, za razliko od rojstva in smrti, izrazito socialni demografski dogodek. Zaradi tega je zelo občutljiv na splošna in specifična družbena, gospodarska ter politična dogajanja, ki lahko vplivajo na poročno dinamiko in na strukturne značilnosti novoporočencev. Primer takega dogajanja, ki se odraža tudi v tomajski poročni statistiki, je že omenjeno obdobje Ilirskih provinc, ko je zaradi poslabšanja gospodarskih razmer v letih 1812 in 1813 število porok občutno upadlo, leta 1914 in predvsem 1815 pa se povečalo za več kot štirikrat, preden se je ustalilo. Še izraziteje se je število porok zmanjšalo med prvo svetovno vojno, ko je letno povprečje padlo s 25 na 11 in leta 1916 zabeležilo minimum s komaj štirimi porokami. Zato pa je v prvih povojnih letih, kot je običajno za povojne kompenzacijske faze, močno naraslo. V letih 1919 in 1921 je v registrih tomajske duhovnije zabeleženih 40 in 45 porok, leta 1920 pa kar 69. V stoletnem obdobju med zadnjo fran-

Preglednica 3.6 Čas poročanja v tomajski župniji oz. duhovniji v obdobju 1650–1924

Leta	Januar	Februar	November	Skupaj
1650–1700	26,7	22,2	29,8	78,7
1701–1750	27,2	17,5	41,5	86,2
1751–1800	16,2	24,1	44,4	84,7
1801–1850	11,5	48,1	24,8	84,4
1851–1900	8,2	42,5	25,6	76,3
1901–1924	6,4	22,8	22,5	51,8
Skupaj	16,3	30,0	33,5	79,8

Opombe V odstotkih. Po podatkih iz ŠAK, ŽT, MKP 4 (1790–1874), 5 (1875–1924).

cosko zasedbo in prvo svetovno vojno je bila poročna dinamika v tomajski duhovniji dokaj stabilna z rahlimi nihanji, povezanimi z gospodarskim in družbenim dogajanjem, ki je zaznamovalo 19. stoletje. Poročno dinamiko prejšnjih stoletij je težje razlagati samo na podlagi števila porok, med drugim tudi zaradi dvomljive verodostojnosti zbranih podatkov. Ti vsekakor nakazujejo, podobno kot podatki o rojstvih in trendi rasti prebivalstva, povečanje števila porok v 90. letih 17. stoletja in nato v 30. letih 18. stoletja, ko se letno povprečje porok v tomajski župniji dvigne z 20 na dobrih 30, v 50. do 80. in v 90. letih pa presega 40 primerov na leto.

Med ženitovanjskimi navadami kmečkega prebivalstva je bilo poročanje v določenih mesecih v letu, in sicer januarja in februarja ter novembra. Ta šega, povezana s cerkvenimi predpisi in z naravnimi vidiki, je bila z določenimi odstopanji prisotna v celotnem slovenskem prostoru. Preglednica 3.6 kaže, da so se je držali tudi v tomajski župniji, saj se je do konca 19. stoletja okrog 80 odstotkov porok odvijalo v predpustnem času oz. v novembru. V 20. stoletju je prišlo do vidnega odstopanja od te navade in delež porok v omenjenih mesecih se je skrčil na polovico. Opaziti je mogoče tudi, da sta do srede 18. stoletja kot ženitovanjska meseca prednjačila januar in november, medtem ko so v drugi polovici 18. stoletja januarska ženitovanja in v 19. stoletju tudi novembrska upadla, poroke v februarju pa so se vidno pomnožile.

Starost ženinov in nevest je, kot že omenjeno, drug pomemben kazalnik značilnosti ženitovanjskih obnašanj in odraz socialnoekonomskih ter kulturnih sprememb v posameznih zgodovinskih obdobjih. Ta parameter bomo opazovali na primeru vasi Tomaj v letih 1790–1910.⁷ Iz preglednice

⁷ Število ženinov je znatno manjše od števila nevest zaradi navade poročanja v nevestini cerkvi. Ti tomajski ženinji so registrirani v poročnih knjigah nevestinih duhovnij.

Preglednica 3.7 Povprečna starost tomajskih ženinov in nevest ob prvi poroki v obdobju 1790–1910

Skupina		1790–1840			1850–1910		
		(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
Ženin	s samsko nevesto	128	23,8	22,5	140	27,6	27,0
	z vdovo	4	35,0	34,5	9	32,4	33,0
	skupno	132	24,2	23,0	149	27,9	27,0
Nevesta	s samskim ženinom	148	21,1	20,0	178	22,9	22,0
	z vdovcem	25	25,6	25,0	32	26,2	25,5
	skupno	173	21,7	21,0	210	23,4	23,0

Opombe Naslovi stolpcev: (1) število, (2) aritmetična sredina, (3) mediana. Po podatkih iz ŠAK, ŽT, MKP 4 (1790–1874), 5 (1875–1924).

3.7, ki prikazuje starost tomajskih ženinov in nevest ob prvi poroki v dveh daljših obdobjih, je razvidno, da se je v teku 19. stoletja starost poročanja samskih moških in deklet občutno povečala, kar je bilo splošna značilnost med podeželskim prebivalstvom v tem zgodovinskem obdobju. Pri moških se je povprečna starost dvignila za 3,8 odstotne točke, medtem ko je bila med nevestami sprememba manj izrazita in je znašala 1,8 odstotne točke. Samski moški, ki so se oženili z vdovo, so v zakon stopali občutno starejši, saj je bila tovrstna zveza navadno pogojena s potrebo ovдове ženske, da si priskrbi novega partnerja, ki bo skrbel za družino, in partnerja, ki mu ni uspelo dobiti izvoljenke izmed samskih. Dekleta, ki so se omožila z vdovci in prevzemala vloge mater ter skrbnic moževih otrok iz prvega zakona in gospodinj, so v zakonski stan tudi stopala starejša kot samske neveste, vendar še vedno v splošno najobičajnejših ženitovanjskih letih.

Starostne značilnosti samskih novoporočencev in spremembe, do katerih je prišlo v 19. stoletju, so bolj razvidne iz preglednice 3.8. Do srede stoletja se je skoraj tri četrtine Tomajcev in kar 85 odstotkov Tomajk poročilo, še preden so izpolnili 26 let. Več kot četrtna ženinov in skoraj polovica nevest je bila ob poroki stara samo do 20 let, dobrih 44 odstotkov ženinov in 38 odstotkov nevest pa od 21 do 25 let. Ženini in neveste, mlajši od 26 let, so se tako v 66 odstotkih oz. 61,3 odstotka primerov poročili s partnerji in partnericami te starosti. Pri tem so bile pogoste tudi zveze med starimi do 20, in sicer 21,1 odstotka ženinov in 18,5 nevest. V drugem upoštevanem obdobju so se moški le redko ženili pred 21. letom. Večina jih je stopala v zakon v starosti od 21 do 30 let in nato še do 35. leta starosti. Dekleta so se v lepem številu (24,3 odstotka) poročala dokaj mlada, osrednja starost možitve pa se je dvignila na leta od 21 do 25 in se nadaljevala v manjši me-

Preglednica 3.8 Tomajski ženini in neveste ob prvi poroki v obdobju 1790–1910 po starostnih skupinah

Skupina	1790–1840				1850–1910			
	Ženini		Neveste		Ženini		Neveste	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
≤20	37	27,8	81	46,8	7	4,7	51	24,3
21–25	59	44,4	66	38,2	53	35,6	108	51,4
26–30	22	16,5	19	11,0	53	35,6	40	19,0
31–35	9	6,8	5	2,9	24	16,1	8	3,8
36–40	4	3,0	2	1,2	9	6,0	3	1,4
41–45	1	0,8			1	0,7		
≥46	1	0,8			2	1,3		
Skupno	133	100,0	173	100,0	149	100,0	210	100,0

Opombe Naslovi stolpcev: (1) število, (2) delež (v odstotkih). Po podatkih iz ŠAK, ŽT, MKP 4 (1790–1874), 5 (1875–1924).

ri do 30. leta. Poroke med dvajsetletniki in mlajšimi so postale izjema (2 odstotka tomajskih ženinov in 3,3 odstotka tomajskih nevest).

Preučevanje zgodovine družine je pokazalo, da so v Evropi obstajali različni poročni vzorci, ki so se razlikovali tudi po starosti stopanja v zakon. V zahodni Evropi je že od začetka novega veka starost ob prvi poroki naraščala kot odgovor na rast prebivalstva in slabšanje življenjskih razmer, medtem ko je v vzhodni Evropi do 19. stoletja prevladovalo ženitovanje v mlajših letih. Delitev sicer ni tako shematična, saj so poročne navade in družinski vzorci vezani na specifične krajevne družbeno-gospodarske strukture in lahko na ožjih geografskih območjih naletimo na različna ženitovanjska obnašanja. Na Slovenskem, kjer je sicer raziskav in zbranih podatkov malo, je bila npr. na podeželju Slovenske Bistrice v prvi polovici 19. stoletja povprečna starost poročanja pri moških 31, pri ženskah pa 28 let. V istem obdobju je na velenjskem podeželju znašala 29 oz. 26 let, v drugi polovici 19. stoletja pa 33 oz. 30. Kot ugotavlja Jože Hudales (1997, 95–97), so te starosti znatno višje od poročnih starosti v zahodni Evropi, tudi če se ne nanašajo samo na prve poroke in zajemajo tudi poroke vdovcev, ki povprečno starost ob poroki zvišajo za eno leto. V Dolini pri Trstu so se novoporočenci v drugi polovici 19. stoletja ženili znatno mlajši, fantje pri 23, dekleta pa pri 24 letih (Verginella 1990, 22). Dolina je torej z vidika poročne starosti podobnejša vzhodnoevropskemu in balkanskemu ženitovanjskemu modelu.

Glede Tomaja smemo reči, da je v prvi polovici 19. stoletja sovpadal z vzhodnoevropskim ženitovanjskim modelom, kar še posebej velja za de-

Preglednica 3.9 Poročne zveze s starejšo nevesto v Tomaju

1790–1840				1850–1910			
Ženini		Neveste		Ženini		Neveste	
(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
16	12,0	24	13,9	16	10,7	16	7,6

Opombe Naslovi stolpcev: (1) število, (2) delež (v odstotkih). Po podatkih iz ŠAK, ŽT, MKP 1 (1650–1698), 2 (1700–1772), 3 (1771–1790), 4 (1790–1874), 5 (1875–1924).

kleta. V drugi polovici stoletja se model spremeni v smeri zahodnega, čeprav kljub postaranju ženini in predvsem neveste v primerjavi z osrednjo Slovenijo ostajajo dokaj mladi. Zanimivo je, da se Tomaj od drugih slovenskih primerov razlikuje tudi po manjšem deležu zvez, pri katerih je bila nevesta starejša od ženina. Ta podatek naj bi bil med izrazitejšimi značilnostmi zahodnega poročnega modela in se je v zahodni Evropi gibal med 20 in 25 odstotki zakonov. V raznih slovenskih krajih je bilo takih primerov nad 30 odstotkov (Hudales 1997, 99). V Tomaju (preglednica 3.9) je bil delež znatno nižji in je tendenčno upadal, podobno kot v Dolini, vendar so bile tu v prvi polovici stoletja zveze s starejšo partnerico zelo pogoste.

Nakazani podatki odpirajo številna vprašanja o strukturnih ozadijih in interesih družbenega ter gospodarskega značaja, ki so narekovali take poročne izbire in navade. Razpravljanje o teh vprašanjih in podrobnejša analiza pritegnjenih demografskih podatkov nista v dometu tega sestavka. Na koncu razdelka o poročnih navadah bo na kratko govor še o geografskih značilnostih tomajskih ženitovanj oz. o ozemeljskem obsegu tomajskega poročnega trga. Upoštevani so Tomajci in Tomajke iz poročnih knjig tomajske duhovnije ter ženini, ki so se poročili v krajih svojih izvoljenk in ki so registrirani v Tomajskih *status animarum*. Statistka ne upošteva izseljencev, ki so se poročili v priseljenjskih krajih.

Kot je razvidno iz preglednice 3.10, si je osem tomajskih moških na deset nevesto poiskalo znotraj tomajske župnije. Ta delež je ostajal stabilen v celotnem upoštevanem obdobju. Sredi 19. stoletja se jih je dobra polovica poročila s sovaščanko, skoraj dva na deset pa s partnerico iz sosednjih vasi znotraj tomajske duhovnije. V 70. letih so si številni izvoljenke rajši poiskali v drugih duhovnijah tomajske župnije, na začetku 20. stoletja pa se je spet povečalo zanimanje za sovaščanke.

Poročna geografija nevest je bila manj konservativna, saj se je poročanje z ženini iz drugih župnij v teku časa večalo in na začetku 20. stoletja doseglo eno tretjino primerov. Sicer je tudi pri nevestah opazna do potankosti

Preglednica 3.10 Krajevni izvor tomajskih ženinov in nevest

Skupina		1841–50	1871–80	1901–10
Ženin iz Tomaja z nevesto iz	vasi Tomaj (%)	51,9	36,2	46,9
	duhovnije Tomaj (%)	18,5	14,9	15,6
	župnije Tomaj (%)	11,1	29,8	18,8
	drugo (%)	18,5	19,1	18,8
	skupno število	27	47	32
Nevesta iz Tomaja z ženinom iz	vasi Tomaj (%)	51,9	37,8	45,5
	duhovnije Tomaj (%)	14,8	11,1	12,1
	župnije Tomaj (%)	18,5	24,4	9,1
	drugo (%)	14,8	26,7	33,3
	skupno število	27	45	33

Opombe Po podatkih iz ŠAK, ŽT, MKP 1 (1650–1698), 2 (1700–1772), 3 (1771–1790), 4 (1790–1874), 5 (1875–1924).

podobna težnja poročanja s sovaščani in zelo podobna so tudi ostala obnašanja, le da so se v 80. letih, predvsem pa v naslednjih desetletjih neveste vse bolj odpirale partnerjem z onstran tomajske župnije. Razlika med ženini in nevestami je v tem, da so prvi večinoma ostajali v Tomaju, medtem ko so Tomajke, ki so se omožile s partnerji od drugod, večinoma živele v krajih svojih soprogov.

Izseljevanje med potrebo in priložnostjo

Selitvena gibanja so zanemarnjeni, če ne povsem spregledan vidik v zgodovini Krasa. Socialno-ekonomske raziskave največkrat ne posvečajo pozornosti selitvam kot dejavniku družbeno-gospodarskih strategij prebivalstva. Obravnavajo jih kot negativne posledice velikih družbeno-ekonomskih procesov ali političnih prisil (Cenčič 2014, 62–63), ne pa s stališča premišljenih izbir posameznikov, družin in skupnosti. Pomanjkanje evidenc in ozko konceptualno pojmovanje selitev sta vzroka za tako majhno in pomanjkljivo zanimanje za pojav, predvsem za čas do 20. stoletja.

Trst se je tradicionalno napajal s prebivalstvom iz širše okolice zaradi potreb po delovni sili in po obnavljanju prebivalstva, ki ga je v predindustrijski dobi pogosto pestila deficitarna naravna demografska rast. Z razglasitvijo proste luke leta 1719 in razvojem emporialnega Trsta, ki je temeljil na priseljevanju tako podjetniških kot delovnih moči, se je dotok začasnih in stalnih priseljencev stalno večal in spodbujal demografsko rast (Kalc 2006; 2008). To priseljevanje lahko spremljamo s pomočjo poročnih knjig tržaških mestnih župnij sv. Marije velike in sv. Antona zdravilca ter stolnega

Preglednica 3.11 Tomajski ženini in neveste v Trstu v 18. stoletju

Skupina	1700	1710	1720	1730	1740	1750	1760	1770	1780	1790	Skupaj
Ženini	5	1	7	2	5	10	9	3	9	13	64
Neveste	9	7	7	7	3	8	5	7	6	9	68
Skupaj	14	8	14	9	8	18	14	10	15	22	132
Delež (%)	10,6	6,1	10,6	6,8	6,1	13,6	10,6	7,6	11,4	16,7	100,0

Opombe Po podatkih iz ACTS, LC (1671–1773), APMM, LC (1773–1820), APAT, LCPT (1780–1810).

kapitlja sv. Justa, ki prinašajo podatek o krajevnem izvoru novoporočencev. Med temi jih je bilo v teku 18. stoletja 132 iz tomajske župnije, in sicer 64 ženinov ter 68 nevest (preglednica 3.11). Ker sta tržaški mestni župniji vključevali tudi dele tržaškega podeželja, so med njimi prisotni priseljenci v mesto in priseljenci v nekatere obmestne podeželske soseske (*contrade esterne*).

Poročni vir priseljevanje odraža le posredno in delno, saj beleži samo priseljence, ki so se poročili v eni izmed omenjenih župnij, ne pa vseh ostalih. Zato ne dopušča merjenja selitvenih procesov, omogoča pa razumevanje migracijskih dinamik v teku časa in nekaterih strukturnih značilnosti priseljevanja ter priseljencev, saj prinaša najdaljšo časovno vrsto osebnih podatkov o prišlekih (Garden 1970; Levi 1975; 1985; Poussou 1983; Belfanti 1994; Kalc 2006). Vrednotenje priseljevanja na podlagi poročnih registrov temelji na (dokazani) predpostavki, da so se redki prihajali poročat v mestne cerkve in da je bila ogromna večina tujih ženinov ter nevest iz mestnih poročnih registrov priseljencev.

Preglednica 3.11 kaže, da se odhajanje Tomajcev v Trst ni začelo z nastankom prostopristaniškega mesta, ampak je bilo takrat že utečeno in je sodilo med tradicionalne družbene ter ekonomske opcije prebivalcev tomajske župnije. Število ženinov in nevest pa je v drugi polovici stoletja naraščalo v skladu s splošno dinamiko priseljevanja, ki se je od 60. let stalno stopnjevala. Kot za ostale tuje ženine in neveste smemo tudi za tomajske trditi, da v mesto niso prišli zaradi poroke, temveč da je bil njihov zakon, sklenjen v mestnih cerkvah, skoraj brez izjeme posledica predhodnega bivanja v mestu. O tistih, ki so se poročili v zadnjih dvajsetih letih stoletja, ko registri beležijo tudi ta podatek, vemo, da so ob poroki na Tržaškem živeli v povprečju že osem let. Sklepamo lahko tudi, da je bil zakon v večini primerov sad medosebnih zvez, vzpostavljenih v mestu, ki je z leti s priseljevanjem večinoma mladih in samskih ljudi od vsepovsod postalo vse živahnejši poročni trg (Breschi idr. 2001).

Neveste v mesto so prišle večinoma stare 16 do 20 let, nekatere pa že mlajše, pri 13 ali celo desetih letih. Pri teh je zabeleženo, da so bile na Tržaškem »vzgojene« (*hic educata*) in najbrž je šlo v teh primerih za rejnice. Priseljenke so bivale in delale pri mestnih družinah kot tudi pri kmetih na podeželju. Njihov prihod v mesto ali okolico je bil skoraj brez izjeme povezan s služenjem. Nekajletno služenje (angl. *life-cycle servanthood*) je predstavljalo življenjsko fazo in najobičajnejši način vključevanja mladih, samskih deklet na mestni delovni trg (Szoltysek 2009; Ehmer 2023). Za razliko od manufakturnih središč je tržaški merkantilni in pomorski delovni trg v prvi vrsti ponujal tovrstno možnost ženske zaposlitve. Mestna dekleta so se ji izogibala, ker je predvidevala sobivanje in popolno podrejenost v delodajalčevem gospodinjstvu (Kalc 2004; 2014). Obdobju »služenja«, ki je veljalo za nekakšno pripravo na bodoče družinsko življenje in s katerim so dekleta razbremenila ekonomijo izvirne družine ter si prislužile nekaj materialnih osnov, je pogosto sledil zakon v mestu.

Tomajski ženini so se v Trst priseljevali nekoliko starejši, imeli so povprečno nekaj manj kot 20 let. Manjkalo pa ni niti mlajših, starih od 13 do 15 let. Razen dveh hlapcev in enega vinogradnika so v poročnih registrih vsi navedeni kot obrtniki, in sicer sodarji, tesarji, krojači, usnarji, peki, bivali pa so v mestnih predelih. Priselili so se po vsej verjetnosti kot poklicni vajenci in pomočniki ali kot delavci in poročne priče kažejo, da so bili ob poroki čvrsto vključeni v mestno družbeno okolje. Poročne priče so iz vrst poklicnih tovarišev in v več primerih pripadniki premožnejših slojev, ki so sodili v krog znancev zaradi poklicnih oz. ekonomskih razlogov. Bili so npr. mali in veliki trgovci, mešetarji (*sensali*), sodarji, mizarji, krojači, vinogradniki, fakini in kmetje – vinogradniki.

Dodatne podatke o priseljevanju Tomajcev v Trst v 18. stoletju nam ponujajo popisi prebivalstva, t. i. konskripcije, ki jih je tržaška policija izvajala, da bi iz upravnopolitičnih in varnostnih razlogov imela pregled nad hitro naraščajočim prebivalstvom (BCTS, AD, *Due Anagrafi 1735 1765*; BCTS, AD, *Coscrizione Generale Della Città e Porto Franco di Trieste fatta nell'anno 1775 da me G. A. Tognana de Tonnefeld*; Kalc 2008). Od treh ohranjenih popisov sta za naše potrebe prikladni evidenci za leti 1765 in 1775, iz katerih lahko na podlagi podatka o izvoru izluščimo Tomajce in skiciramo njihove družbeno-ekonomske profile.

V konskripcijskem registru iz leta 1765 je 27 oseb, pri katerih je kot izvorni kraj ali območje naveden Tomaj, deset let pozneje pa je takih primerov 23. Priseljencev iz Tomaja je bilo zanesljivo več, saj se je marsikateri skri-val med 133 oz. 205 priseljenci s Krasa, pri katerih ni naveden izvorni kraj.

Podatki o starosti in času bivanja v Trstu spet potrjujejo, da so se ljudje s tomajskega območja po malem, a vseskozi priseljevali v mesto, in to večinoma v mladih letih. Čeprav moramo podatke o starosti in predvsem tiste o času bivanja jemati z rezervo, ker lahko občutno odstopajo od realnosti,⁸ so v obeh popisih dokaj enakomerno prisotne vse generacije. Velika večina popisanih se je priselila do 25. leta starosti, kar se sklada s splošno značilnostjo priseljevanja, ki je zajemalo predvsem mlade ljudi. Maloštevilni starejši primeri so izjeme v prevladujoči vlogi selitve kot družbeno-ekonomske strategije v življenjskem ciklusu oseb.

Konskripcije seveda ne vsebujejo priseljencev, ki so medtem umrli oz. odšli drugam. Eni so namreč v mesto prihajali le začasno, drugi so se ustavili dlje in se trajno vgradili v mestno družbeno stvarnost. Čas bivanja se je razlikoval glede na načrte in okoliščine, o katerih na podlagi popisov ni mogoče soditi. Iz njih nekaj več izvemo o družbenem in poklicnem profilu priseljencev. Moški so skoraj vsi opravljali kak poklic, ki je predpostavljal strokovno izobrazbo v obliki vajeništva. Bili so zidarji, mizarji in čevljarji. Zidarji iz Tomaja so spadali med maloštevilne stalno naseljene gradbene delavce, ki so delali sezonsko od pomladi do jeseni, ko so navadno potekala največja gradbena dela. Tudi povpraševanje po čevljarških uslugah je stalno naraščalo zaradi večanja mestnega prebivalstva in vse večjega tranzita ljudi od vsepovsod. Primeri čevljarjev, ki jih je bilo največ, lepo ilustrirajo pot, ki je marsikaterega Kraševca vodila v mesto, in vgrajevanje slednjega v tržaško družbeno in ekonomsko tkivo.

V popisu iz leta 1765 najdemo tri čevljarje, pri katerih je kot izvorni kraj zabeležen Tomaj (župnija). Dva starejša, Anton Zidar (40 let) in Tomaž Bezec (52 let), sta bila mojstra z lastno čevljarško delavnico. V mestu sta živela in delala od svojega 14. oz. 15. leta starosti. Bila sta poročena in živela sta v lastnem stanovanju. Prvi je pod svojo streho poleg družinskih članov gostil enega podnajemnika. Drugemu je v delavnici pomagal že v Trstu rojeni sin, ravno tako že izučen čevljar. Tudi tretji čevljar, Jakob Turk, star 26 let in že deset let bivajoč v Trstu, je bil poročen, a je z mlado ženo in še brez otrok živel kot čevljarški pomočnik pri ovdovelem ter ostarelem čevljarškem mojstru Francu Subanu (70 let). Sodeč po priimku smemo domnevati, da je bil tudi ta po rodu s Krasa, morda pa celo priseljenec, saj so popisovalci

⁸ Popisovalci so namreč spraševali po starosti oz. času bivanja v mestu in ne po letu rojstva oz. prihoda, o čemer so se ljudje izjasnjevali zelo pavšalno. To je razvidno, če primerjamo osebe, ki so prisotne v obeh popisih, in iz nadpovprečnega števila primerov »okroglih« starosti (npr. 30, 40, 50 let itd.).

starejše, v mestu globoko ukoreninjene tujce preprosto zabeležili, kot če bi bili rojeni Tržačani. V Subanovem gospodinjstvu je živel še 15-letni vajenec Štefan Vram, pri katerem piše, da je bil iz Tomaja. Do leta 1775 si je Jakob Turk izboljšal položaj, postal je čevljarški mojster z lastno delavnico, v kateri je zaposloval nekega koroškega vajenca in dva pomočnika, enega iz Kopra in 30-letnega Jakoba Špeha iz Tomaja. Podobno se je situiral Jakobov soimenjak in stanovski sopotnik Andrej Turk (40 let), ki ga popis iz leta 1765 iz neznanih razlogov ne omenja, čeprav naj bi v Trstu živel že 26 let, to je od leta 1749. Imel je čevljarško delavnico z dvema pomočnikoma in enim vajencem. Oba, Jakob in Andrej Turk, sta živela kot najemnika, prvi v hiši Antonia Scusse, drugi v hiši družine Brazzelli. Leta 1775 je bil še vedno aktiven najstarejši tomajski čevljar Tomaž Bezek, na novo pa se v tem poklicu omenja Luka Bekar (40 let), ki ni sodil med mojstre izdelovalce obuval (v viru z italijansko besedo *calzolaio*), pač pa med skromnejše popraviljalce čevljev (*ciabattino*). Iz opisanih primerov je razvidno, kako so mladi, 14- ali 15-letni Tomajci z odhodom v Trst stopali na poklicno pot, ki se je v skladu s pravili poklicnega usposabljanja začela z vajeništvom, se nadaljevala z odvisnim delom v vlogi pomočnika in nato obrtnega mojstra. Tisti, ki so se povzpeli do tega položaja, ki je navadno predpostavljal tudi zakonsko zvezo in družino, so z zaposlovanjem pomočnikov in vajencev tudi sami postali oporne točke za nove priselitve.

Nekaj priseljencev iz Tomaja je opravljalo nekvalificirane poklice. Popis iz leta 1765 omenja enega malovarja, se pravi splošnega težaškega delavca, in pet nosačev, ki so jim v Trstu rekli fakini, in sicer dva moška ter tri ženske. En moški je bil stalno zaposlen pri trgovcu Rossettiju, drugi pa je bil tržni fakin (it. *facchino di piazza*). Tržni fakini niso imeli stalne zaposlitve, ampak so se dan za dnem posamezno ali v skupinah udinjali raznim delojemalcem, ki so potrebovali pomoč pri nakladanju, razkladanju in prevažanju oz. prenašanju blaga po mestu. Taki sta bili tudi dve ženski, medtem ko je tretja sodila med fakine, zaposlene v skladiščih za sol. Med priseljenkami so omenjene še dve perici, po ena tkalka in delavka v klavnici, več služkinj in dve revni ženski (it. *povera, poveretta*). Ena je bila starejša, druga pa mlajša vdova z majhnimi otroki. Obe sta se, kot se je pogosto dogajalo, po moževi smrti s težavo preživljali. Tudi poklic fakina in splošnega težaškega delavca je pogosto odraz negotovega družbenega in gmotnega položaja, še posebej v primerih žensk, ker je ta dejavnost ženskam nudila manj možnosti zaposlitve in manjši zaslužek kot moškim. Navadno je zabeležen pri poročenih ženskah, ki so na ta način prispevale k dohodku, v kolikor je bil moški zaslužek preskromen, ali so nastopale kot glavne hranilke družine.

Pri socialno in gospodarsko nekoliko bolj stojеčih družinah, med katere lahko prištevamo prej omenjene družine čevljarjev, pa pri soprogah ni za-beležen poklic, pač pa je navedeno, da se ukvarjajo z gospodinjstvom. Iz literature je znano, da v takih primerih ne gre za žensko »nedelo«, ampak za ključno vlogo v gospodarski dejavnosti, ki je temeljila na družinski orga-nizacijski osnovi (sam poklicni položaj obrtnega mojstra je predpostavljal družino in samostojno gospodinjstvo) in na »obratu«, ki je poleg rodnih družinskih članov vključeval še pridružene delavce, vajence in druge po-možne figure, kot so bile hišne pomočnice. Teh je bilo med priseljenkami iz Tomaja leta 1765 dve, leta 1775 pa štiri. Nekatere so služile pri bogatejših družinah, kot 30-letna Marija Guštin, ki je delala pri grškemu gostilničarju in trgovcu Panajotisu, predvsem pa Marjeta (Margarita) Špeh, 27-letna poročena žena, ki je služila kot dojlja pri bančnem blagajniku Francescu De Cherichu skupaj s kuharico in postrežnico iz Kranjske ter služabnikom iz Štajerske.

Nekaj besed je vredno posvetiti tudi poročnim navadam, ki so se v ur-banih okoljih razlikovale od kmečkih. V mestih so novoporočenci stopali v zakon starejši kot na podeželju. To je veljalo predvsem za priseljence, ki so si najprej morali zagotoviti primeren poklicni položaj oz. gospodarsko osnovo, če so si hoteli ustvariti družino. Tako je poročna starost priseljen-cev iz tomajske župnije v Trstu v 90. letih 18. stoletja, ko so jo začeli beležiti v poročnih knjigah, znašala povprečno 28 let, priseljenke pa so bile ob prvi poroki stare povprečno 24,7 leta. V prvih 20 letih 19. stoletja je bila moška starost 27,4 leta, medtem ko je ženska narasla na 27,8. Ta porast ženske sta-rosti je povezan s francosko zasedbo, ko so številni partnerji poroko pre-stavili v pričakovanju ugodnejših časov. Starejše kot sovaščanke doma so stopale v zakon tudi tiste priseljenke, ki so se poročale na tržaško kmečko podeželje, kjer so navadno prej služile.

Tudi izbire partnerjev in partneric so bile v mestu drugačne kot v doma-čem kraju. Kot že omenjeno, je bil hitro razvijajoči se Trst vse večji poročni trg. Čeprav sta številne priseljence povezovala skupni krajevni izvor in tudi jezik, je glede izbire partnerja v mestu veljala drugačna logika kot v kmeč-kih okoljih, kjer so imela pri izbirah ključno vlogo premoženja, dedovanja zemlje in sorodstvena zavezištva. Tako so se tomajski priseljenci v Trstu le v enem primeru na deset poročili med seboj. Prevladovala sta eksogamija in poročanje s partnerji iz drugih okolij, ki je bilo med ženini in nevestami zelo podobno. V 90. letih 18. stoletja si je 30 odstotkov novoporočencev in novoporočenk izvolilo partnerja iz Trsta, 20 odstotkov iz tržaške kmečke okolice, deset odstotkov z drugih kraških območij, 30 odstotkov pa med

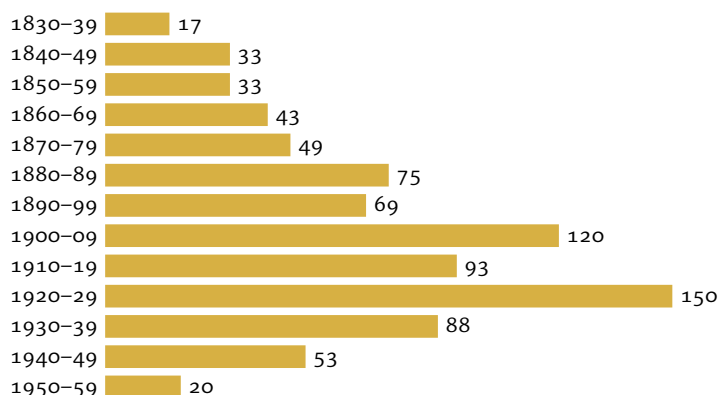
priseljenci iz drugih krajev. V prvih 20 letih 19. stoletja je bilo endogamnih porok še manj.

V Trst pa se ljudje niso priseljevali samo zaradi dela in poklicnega usposabljanja, temveč tudi zaradi splošnega šolanja. Tako sta leta 1765 med priseljenci iz Tomaja zabeležena tudi 13-letni Jernej Guštin in 10-letni Anton Rauber. Skupaj s še nekaterimi šolarji in hišno iz Tomaja sta stanovala pri rentnici Mariji Massar in obiskovala takrat še zasebni oz. mestni šoli Pavinato in Scuola Grande. Tudi ta primera kažeta na ambicije nekaterih tomajskih družin in na okoliščine, ki so jim dovoljevale šolanje otrok, in sicer še pred uvedbo splošnega šolstva s terezijansko šolsko naredbo iz leta 1774 ter ustanovitvijo prve normalne šole v Trstu in nato t.i. trivialk od leta 1775 dalje.

Izseljevanje v 19. in 20. stoletju: faze in smeri

Skopi podatki iz župnijskih matrik in tržaških popisov prebivalstva, ki smo jih predstavili v prejšnjem poglavju, pričajo in potrjujejo, da sta imela mobilnost v funkciji vsakodnevnih življenjskih potreb in izseljevanje na tomajskem območju v predmodernem času izrazitejšo vlogo, kot si jo običajno predstavljamo in kot jo tudi obče zgodovinopisje navadno pripisuje kmečkemu, na zemljo vezanemu prebivalstvu. Vloga in pomen delovne migracije sta še očitneje izpričana v opisnem operatu Franciscejskega katastra iz leta 1823. V njem beremo, da se prebivalci tomajske katastrske občine, v času, ko se ne ukvarjajo s kmečkimi opravili, zaposlujejo kot dni-narji pri vzdrževanju tržaške trgovske ceste (Strada posta-commerciale), kot prevozniki in kot fakini v mestu. Na ta način in včasih tudi z daljšo delovno odsotnostjo od doma si priskrbijo denarna sredstva za plačevanje davkov, nakup raznih potrebščin in plačevanje del na kmetijah, ki jim niso kos sami (AST, CF, E, 820.07, 363v). Res pa je, da se to izseljevanje po obsegu in demografskih ter družbenih učinkih ne more primerjati s tistim iz 19. ter prve polovice 20. stoletja. V nadaljevanju bomo predstavili nekatere strukturne značilnosti izseljevanja in spremembe v njegovem značaju, do katerih je prišlo pod vplivom modernizacije. Tudi za to se bomo zaradi pomanjkanja neposrednih migracijskih statistik, ki bi omogočale podrobnejše opazovanje pojava v teku časa, poslužili nadomestnih virov. To so knjige duš ali *status animarum*, ki so jih duhovniki vodili, da bi imeli pregled nad družinami in njihovimi člani.⁹

⁹ V te registre so sproti beležili spremembe, do katerih je prihajalo z rojstvi, s smrtmi, porokami in z nastajanjem novih družin ter s selitvami. Podčrtati je treba, da so tudi te vodili

Slika 3.2 Izseljevanje iz občine Tomaj v obdobju 1830–1959

Opombe Po podatkih iz šAK, ŽT, SA 7 (1944), 8 (1945).

Na sliki 3.2 je prikazana statistika izseljevanja v 120-letnem obdobju, v katerem so selitve najbolj zaznamovale demografski razvoj in družbeno dogajanje v vaseh tomajske občine.¹⁰ Kot je pokazala splošna demografska analiza, se je sredi 19. stoletja izseljevanje začelo stopnjevati in doseglo svoj prvi višek v letih pred prvo svetovno vojno. Zgodovinski višek pa je sodeč po statistiki iz *status animarum* doseglo v desetletju po njej. Podatki desetletij 1910–1919 in 1920–1939 najbrž po obsegu ter dinamiki bolj odstopajo od dejanskega dogajanja kot prejšnji, ker je zlasti po vojni izseljevanje zaradi političnih okoliščin zajelo tudi starejše generacije in se je zato pov-

zaradi cerkvenoupravnih in matičnih potreb, ne pa zaradi beleženja statistike izseljevanja in priseljevanja. V tomajskih statusih je pri odsotnih osebah le izjemoma navedeno leto ali točnejši datum odhoda. Največkrat je zabeležen(a) le kraj ali država, kjer se oseba nahaja, in pri tem so načeloma upošteevane le trajne izselitve. Pri Tomaju so na voljo še rekonstrukcije družin s podatki o izseljenih, ki jih je na podlagi *status animarum* in s pomočjo matičnih knjig izdelal zaslužni tomajski župnik Albin Kjuder in ki znatno olajšajo evidentiranje izseljenih oseb (Kjuder 1972; šAK, ŽT, SA 7 (1944), 8 (1945)).

¹⁰ V prikaz niso zajete selitve, povezane s porokami, ampak tiste, ki so jim botrovali gospodarski ali drugi razlogi (vključno s porokami) in so vodile izven ožjega kraškega območja (beri sežanskega okraja). Poleg tega so upoštevani le primeri, pri katerih je znana destinacija izselitve, in tisti, pri katerih je bilo mogoče določiti čas odhoda, skupno 843 od 927 primerov. Kjer je bilo mogoče, je bil čas izselitve ugotovljen na podlagi eksplicitnega zapisa ali implicitno iz konteksta, večinoma pa so bile osebe razvrščene tako, da smo desetletju njihovega rojstva prišteli 20 let. Ta izbira temelji na predpostavki, da so se izseljevali v povprečni starosti 20 let. Podatki po desetletjih zato ne odražajo natančnega števila izseljencev, dokaj verodostojno pa ponazarjajo približen obseg ter dinamiko pojava v dolgem časovnem obdobju.

Preglednica 3.12

	Desetletje	Občina Trst	Drugo	Skupaj	N
Izseljevanje iz občine	1830–39	88.2	11.8	100.0	17
Tomaj v občino Trst	1840–49	87.9	12.1	100.0	33
in drugam v obdobju	1850–59	90.9	9.1	100.0	33
1830–1995 (v odstotkih).	1860–69	83.7	16.3	100.0	43
<i>Opombe</i> Po podatkih	1870–79	85.7	14.3	100.0	49
iz ŠAK, ŽT, SA 7 (1944),	1880–89	76.0	24.0	100.0	75
8 (1945).	1890–99	68.1	31.9	100.0	69
	1900–09	63.3	36.7	100.0	120
	1910–19	50.5	49.5	100.0	93
	1920–29	23.3	76.7	100.0	150
	1930–39	48.9	51.1	100.0	88
	1940–49	54.7	45.3	100.0	53
	1950–59	35.0	65.0	100.0	20
	Skupaj	58.5	41.5	100.0	843

prečna starost izseljencev povišala. Ne glede na možna odstopanja v distribuciji pa je bilo obdobje med svetovnimi vojnami čas najintenzivnejšega izseljevanja, nakar se je po drugi vojni dolga parabola izseljenskega pojava zaključila.

Glavna smer in najmarkantnejša dolgoročna geografska poteza tomajskega izseljevanja je bil, kot že omenjeno, Trst. Več kot 58 odstotkov vseh upoštevanih tomajskih izseljencev se je namreč izselilo v tržaško občino, velika večina v mesto, okrog 20 odstotkov pa v okoliške kraje. Do 80. let 19. stoletja smemo govoriti o pravi geografski specializaciji, saj je na Tržaško odhajalo od 80 do 90 odstotkov izseljencev. V naslednjih desetletjih se je začel spekter destinacij širiti v skladu s splošnimi, vse bolj mednarodnimi selitvenimi trendi. V prvem desetletju 20. stoletja je polovica izseljevanja še vedno potekala v Trst in do konca obravnavanega obdobja, z izjemo 20. let, je Trst ostajal glavna trajektorija, po kateri so se ljudje iz Tomaja pomikali s podeželja v mesto, in element kontinuitete v procesu prehajanja iz kmečkega v urbano družbeno okolje.

S splošnim naraščanjem delovne mobilnosti in selitev znotraj države od srede 19. stoletja dalje so se tudi tomajski izseljenci v večjem številu podajali v druge avstrijske dežele. Na prvih mestih so bile Istra, Kranjska in Štajerska. Od konca 80. let pa jih je kot drugod na Slovenskem začela vse bolj pritegovati Amerika. Prvi izseljenci v novi svet so šli v Brazilijo,¹¹ ki

¹¹ Takrat so šli tja Ivan Štoka (po domače Škrbčev) iz Tomaja in Ivan Bole z ženo Uršulo in s

Preglednica 3.13 Izseljevanje iz občine Tomaj v obdobju 1830–1910 (v odstotkih)

Desetletje	Občina Trst	Avstrija	Amerika	Drugo	Skupaj	N
1830–39	88.2	11.8	0.0	0.0	100.0	17
1840–49	85.3	11.8	0.0	2.9	100.0	33
1850–59	90.9	9.1	0.0	0.0	100.0	33
1860–69	83.7	9.3	0.0	7.0	100.0	43
1870–79	85.7	10.2	0.0	4.1	100.0	49
1880–89	76.0	14.7	6.7	2.6	100.0	75
1890–99	68.1	20.3	8.7	2.9	100.0	69
1900–09	63.3	19.2	14.2	3.3	100.0	120
1910–19	50.5	19.4	26.9	3.2	100.0	93
Skupaj	71.1	15.8	10.1	3.0	100.0	532

Opombe Po podatkih iz ŠAK, ŽT, SA 7 (1944), 8 (1945).

Preglednica 3.14 Izseljevanje iz občine Tomaj v obdobju 1920–1959 (v odstotkih)

Desetletje	Občina Trst	Italija	Jugosla- vija	Amerika	Drugo	Skupaj	N
1920–29	23.3	10.7	28.7	30.0	7.3	100.0	150
1930–39	48.9	18.2	17.0	13.6	2.3	100.0	88
1940–49	54.7	17.0	13.2	9.4	5.7	100.0	53
1950–59	35.0	15.0	0.0	0.0	50.0	100.0	20
Skupaj	36.7	14.1	20.9	19.9	8.4	100.0	311

Opombe Po podatkih iz ŠAK, ŽT, SA 7 (1944), 8 (1945).

je številne kmečke družine in posameznike iz tržaškega zaledja privabila z brezplačnim čezoceanskim prevozom ter mamljivimi pogodbami za pridobitev zemljiške posesti v okviru kolonizacijskih programov (Kalc 1995). Bolj kot za boljšo zemljo pa je vladalo zanimanje za dober zaslužek, zato so se tudi Tomajci rajši kot v Južno Ameriko usmerili proti ZDA, kjer je industrijski delovni trg nudil znatno večje mezde in priložnosti zaposlovanja kot v Trstu ali drugod po monarhiji. Nekaj posameznikov je odšlo tudi v druge države, npr. v Egipt,¹² v Italijo, na Ogrsko, eden pa v daljno Avstralijo, kamor so se takrat odpravljali le redki, med njimi na začetku stoletja skupina moških iz sežanske okolice sekat sladkorni trs.

Po prvi vojni so se s prestrukturiranjem političnega prostora v Evropi in

sinom Francem iz Križa (Veštrovi). V 90. letih je v Brazilijo odpotoval tudi Franc Turk iz Šepulj, ki je po gimnaziji študiral bogoslovje in pravo.

¹² Tam so v Aleksandriji živeli Simon Macarol iz Šepulj, Frančiška Vran (Vranova), Ana Žiberna (Žibernova) in šolska sestra Tereza Černe (Murlova), vsi iz Tomaja.

koncem obdobja prostega prehajanja državnih mej, ki je bilo značilno za prejšnji čas, usmeritve mednarodnih migracij in z njimi tudi izseljevanja iz tomajskega območja spremenili. Potem ko je bivše Avstrijsko primorje vojaško zasedla in nato anektirala Italija, so selitve, poleg ekonomskih, spodbudile same geopolitične spremembe in predvsem sovražna politika do »tujerodnega« slovenskega ter hrvaškega prebivalstva, ki je z nastopom fašistične oblasti prerasla v sistematično in prisilno raznarodovanje. S tem je bil povezan tudi upad izseljevanja v Trst v 20. letih. V ospredje je stopilo čezoceansko izseljevanje, ki se je sedaj obrnilo tudi proti južnemu delu kontinenta, večinoma v Argentino in po malem v Brazilijo. Južnoameriško smer so izseljenci ubrali, ker je Argentina doživljala močan gospodarski razvoj in ponujala dobre možnosti zaposlitve. Do nastopa diktature leta 1930 je tam vladala tudi svobodna in manj utesnjujoča politična klima kot v Julijski krajini. Hkrati so ZDA leta 1921 in 1924 močno omejile dostop novim priseljencem, tako da so od takrat tudi z območja Tomaja tja odhajali le ožji družinski člani prejšnjih izseljencev na podlagi izrecnih ameriških dovoljenj. Teh primerov pa je bilo razmeroma dosti in kažejo, kako so v povojnih letih ljudje izkoristili priložnost, da pustijo za sabo negotove ekonomske razmere takratnega kraškega podeželja in sovražno politično ozračje ter svojo prihodnost zaupajo bogati Ameriki. Podobno so ravnali izseljenci v Južno Ameriko, vendar z mislijo na vrnitev, v kolikor bi se razmere izboljšale.

Podoben obseg kot ameriško je imelo izseljevanje v Jugoslavijo, ki so jo Slovenci s Primorske večinoma čutili kot novo »domovino«, od katere so ostali odrezani. Zlasti politični preganjanci, a tudi ekonomski izseljenci so se tja pogosto umaknili ilegalno. Večina Tomajcev je dom in zaposlitev našla v Sloveniji, od Ljubljane do Maribora, kjer so živele največje primorske skupnosti, pa tudi drugod, v Celju, Kranju, Novem mestu, medtem ko so se nekateri podali v Zagreb, Osijek, Beograd in druge kraje vse do Makedonije. V tem obdobju se je povečalo tudi izseljevanje v Italijo, od severnih mest in Rima vse do Apulije, Sicilije in Sardinije. Nekateri so v notranjost Italije odšli iz delovnih razlogov, drugi zaradi porok z italijanskimi partnerji. Javne uslužbenke so premestile oblasti, ki so v Julijski krajini osebje slovenske narodnosti nadomeščale z italijanskim.¹³ Od drugih destinacij je prednja-

¹³ Taki so bili primeri Ivana in Franca Slavca iz Tomaja (Finkovi), ki sta kot železničarja službovala v Livornu oz. Milanu, preden sta se izselila v Jugoslavijo. Podobno je Nada Macarol iz Križa (Brkinovi) službovala v Ceseni, medtem ko je Albin Orel iz Šepulj služboval kot orožnik (it. *carabinieri*) v italijanskih kolonijah v Abesiniji.

čila Francija, ki je v 20. letih sprejela številne izseljence tako iz Jugoslavije (in posebej iz jugoslovanske Slovenije) kot iz Italije.

V 40. in 50. letih 20. stoletja so na selitve spet vplivale teritorialne in politične spremembe ter mednarodne razmere, do katerih je prišlo po drugi svetovni vojni. Ob mirovni pogodbi in novi razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo, ki ji je pripadlo tudi tomajsko območje, so se nekateri Tomajci odločili za Trst, točneje cono A Svobodnega tržaškega ozemlja pod anglo-ameriško vojaško upravo, oz. za Italijo, v 50. letih pa so številni spet ubrali čezoceanske poti, v Kanado in predvsem v Avstralijo. Vzgibi teh izselitev so tičali v slabih ekonomskih razmerah in negotovih perspektivah za življenje, potem ko je meja omejila gospodarske odnose s Trstom, kot tudi v nezaupanju v socialistični družbeni red.

Izseljevanje iz tomajske duhovnije je bilo razporejeno enakomerno, to je sorazmerno s številom prebivalstva posameznih vasi. Med izseljenci so malenkostno prednjačili moški (51,5 %), pri katerih so bile pogostejše oddaljene destinacije kot Amerika, medtem ko so se ženske v večjem številu podajale v Trst in v druge, manj oddaljene kraje. Do prve svetovne vojne taka spolna asimetrija odraža različne trge dela, ki so v industrijske centre pritegovali predvsem moško delovno silo, hitro rastoče mesto kot Trst pa je veliko možnosti zaposlovanja ponujalo ženskam. Po prvi in drugi svetovni vojni se je zaradi spremenjene narave in pogojev izseljevanja tudi na čezoceanskih relacijah povečalo število izseljenk, medtem ko se je med vojnoma v Kraljevino Jugoslavijo odpravilo znatno več moških kot žensk. Med izseljenci v Trst se je kot v prejšnji zgodovinski fazi 80 % Tomajcev in Tomajk naselilo v mestu, ostali pa v okoliških, a vse bolj urbaniziranih obmestnih soseskah.

Zaključek

Če se za konec spet vrnemo k potezam tomajske demografije v večstoletnem časovnem obdobju, ki smo jo vzeli v pretres, lahko rečemo, da v njej razlikujemo tri razvojne faze. Prvo fazo, v 17. in do prvih let 18. stoletja, je zaznamovala stagnacija števila prebivalstva, ki je bila posledica živahne fluktuacije naravnih demografskih dejavnikov in zelo krhke pozitivne rasti. V tem se odražajo splošne tendence razvoja evropskega prebivalstva, zaradi katerih se je 17. stoletje v zgodovino zapisalo kot krizno obdobje evropske demografije. Iz sicer pomanjkljivih podatkov pa se tudi v tomajskem primeru na koncu 17. in začetku 18. pokaže sprememba, ki napoveduje konec obdobja negotovosti in nastop novega razvojnega ciklusa. Od 20. let 18. do srede 19. stoletja je tako kljub občasnim zastojem in padcem sledi-

lo obdobje dolgotrajnega naraščanja števila prebivalstva. Botrovala sta mu visoka stopnja natalitete in občuten upad mortalitete, ki sta se v promilih povprečno razlikovali za deset točk. Ta razkorak je omogočal kompenzacijo še vedno pogostih močnih sunkov mortalitete in je v dolgem teku zagotavljal pozitivno bilanco demografske rasti. Tretje obdobje, od 70. let 19. stoletja dalje, je bilo spet faza stagnacije, ki pa se je po naravi razlikovala od tiste iz 17. stoletja. Pozitivna demografska rast se v tem obdobju ni ustavila zaradi pomanjkanja demografske vitalnosti, saj je vse do prve svetovne vojne nataliteta ostajala dokaj živahna in je šele po vojni pokazala jasen tranzicijski obrat, medtem ko je mortaliteta odločneje padala že od začetka 20. stoletja. Ta dva faktorja sta, kljub dvigovanju poročne starosti, utrjevala pozitivno naravno rast, ki je v obdobju med letoma 1880 in 1910 beležila svojo najizrazitejšo fazo. Stagnacijo je v tej razvojni fazi determiniralo izseljevanje, ki se je porajalo kot sestavni proces modernizacije, tako da smemo to stagnacijo, za razliko od predmoderne, opredeliti kot modernizacijsko. Med dejavniki, ki so vplivali na tako demografsko dinamiko, je bil na prvem mestu Trst s svojim rastočim trgov delu in povpraševanjem po živilih virih iz podeželskega zaledja.

Tržaški dejavnik pa je imel v mestnem kraškem zaledju različne učinke. V vaseh neposredne mestne okolice je favoriziral demografsko rast, ker so imeli kmetijski pridelki, kot npr. mleko, povrtnine in vino, od tod logistično privilegiran dostop do mestnih odjemalcev. Hkrati je imelo prebivalstvo kraških vasi znotraj tržaške občine zaradi bližine Trsta priložnosti vključevanja v mestni delovni trg in s tem ter z drugimi dejavnostmi večje možnosti za kombinacijo agrarnih in drugih virov dohodka, ne da bi morale zaradi tega zapuščati svoje kraje. Med panogami velja omeniti ribištvo, ki je v obmorskih vaseh (zlasti Križu in Kontovelu) postalo alternativni gospodarski vir za del nekdanj kmečkega prebivalstva (Volpi Lisjak 1995), v nekaterih vaseh (predvsem na Opčinah in v Bazovici) pa trgovske in obrtne dejavnosti, ki so imele dobiček od prometa med mestom in zaledjem. Na območjih Krasa, kakršno je bilo tomajsko, ki zaradi večjih razdalj niso mogla računati na tako neposredno in intenzivno naslanjanje na mestno ekonomijo, je »tržaški dejavnik« spodbujal zapuščanje vaških skupnosti in vgrajevanje v urbani družbeni kontekst. V 80. letih 19. stoletja so se, kot smo videli, tržaškemu pridružila še druga privlačna jedra, ki so vplivala na mednarodna in prekooceanska migracijska gibanja. S tem se je Tomaj (in isto velja za celoten sežanski okraj) odprl tudi globalnim razvojnim dinamikam ter svoje družbene razsežnosti razpotegnil v mednarodni prostor.

Bližina Trsta je igrala svojo vlogo, kot smo videli, že preden se je v 19.

stoletju razživel splošni proces »bega v mesto« in odhod v mesto je bil med družbenimi izbirami na tomajskem območju že vsaj od začetka 18. stoletja kar utečena opcija. Pri tem se postavlja vprašanje, kje in v katerih okoliščinah je prihajala do izraza in kako se je ta opcija spreminjala v teku časa ter v posameznih fazah družbenega razvoja. Klasične raziskave o zgodovini družine, vključno s tistimi o tržaškem neposrednem podeželju, izpostavljajo pomen posestne strukture kot temeljne platforme za tolmačenje selitev kot strateške družbeno-ekonomske izbire. Verginella ugotavlja, kako je bila v Dolini izselitev iz kraja vselej izbira družinskega značaja. Odvisna je bila od velikosti družine (števila in spolne sestave potomstva), obsega zemljiške posesti in njene ekonomske vzdržljivosti. V družinah z manjšo posestjo ali brez nje je bila izselitev dela njenih članov pogostejša. Z odhodom v mesto so se izogibali družbeni marginalizaciji, si skušali zagotoviti boljši obstanek in si ustvariti pogoje za družinsko reprodukcijo. Vse do konca 19. stoletja naj bi bilo sicer izseljevanje redko, ker je skupnost delovala »zaščitniško« in težila k integraciji svojih članov, medtem ko je nato začela izločevati najrevnejše. Na ta način so družine in skupnost ohranjale svoj družbeno-ekonomski ustroj in se upirale oz. prilagajale izzivom, ki jih je prinašala modernizacija. K temu je prispeval tudi manj zadržan odnos do mesta, ki se je kmečkemu človeku do 70. let zdelo družbeno protislovno in neprimerno (Verginella 1990, 6–7).

Podobno kot v Dolini je tudi v tomajskih vaseh opaziti težnjo konzervacije krajevnega, na zemljiški posesti in kmečki ekonomiji temelječega družbeno-ekonomskega ustroja vaške skupnosti ter družin. Zemlja je bila osnovni kapital, ki je skozi stoletja določal in od katerega je bil odvisen družbeni položaj družin, in to ne glede na prisotnost drugih ekonomskih virov. Odras omenjenega in prizadevanj za ohranjanje tega kapitala ter vaškega družbenega sistema kot takega so bila tudi demografska obnašanja, od poročnih in reprodukcijskih izbir do selitev. Pretežno endogamna »poročna geografija«, ki se omejuje na ožje kraško območje, je neposreden odraz grajenja materialnih temeljev družinske reprodukcije in družbenih odnosov na zemljiški osnovi. Širitev poročne geografije v teku časa in spolna diferenciacija sta le prilagajanje razmeram poročnega trga in iskanju ugodnih družbenih zavezništev znotraj jasno načrtanih sistemskih okvirov. To, da Tomajce v Trstu srečujemo že vzdolž celega 18. stoletja, pa kaže, da je bilo v tem delu tržaškega zaledja manj zadržkov do odhajanja v mesto kot v Dolini ali, preprosto, da je bila izselitev neobhodna opcija za olajšanje demografskega pritiska v iskanju ravnovesja med prebivalstvom in krajevnimi ekonomskimi resursi. Vprašati se je treba, vsekakor, ali sme-

mo izselitve interpretirati preprosto po mehanski logiki izločanja »presežnih« družinskih članov in pojav na ta način asociirati z najrevnejšimi in najšibkejšimi segmenti vaške skupnosti. Na podlagi podatkov v tržaških poročnih knjigah in popisih prebivalstva vemo, da so izseljenke s tomajškega območja v mesto skoraj brez izjeme odhajale po poti služnostnega dela, in ugotoviti smemo, da so izhajale iz družin, ki so na ta način iskale ugodnejše razmerje med potrebami in dohodkom kmečkega ali tudi integriranega gospodarstva. Za izseljence pa podatki kažejo, da so se, vsaj do začetka 19. stoletja, v mestu večinoma ukvarjali z obrtnimi dejavnostmi. Šlo je večinoma za ekonomsko revnejše poklice, uvajanje v katere (preko vajeništva) pa je vendarle terjalo določen ekonomski vložek s strani njihovih družin. Glede na kontinuiteto pojava se kaže, da izseljenska opcija ni bila le izločevalna praksa za konzervacijo ravnovesja med viri in potrebami družinskega gospodarstva z uravnavanjem števila družinskih članov. Kaže se, da je tako pri ženskah in še bolj pri moških pri tem igralo vlogo načrtovanje prihodnosti članov družine preko vključevanja v mestno (delno tudi v predmestno agrarno) okolje in družbene preobrazbe. To je pomenilo tudi odstopanje od ustaljenega poročnega modela krajevne endogamije in odpiranje širšemu poročnemu trgu v skladu z novimi življenjskimi okolji in družbeno-ekonomskimi strategijami. V obmestnih, izključno slovenskih podeželskih okoljih se je sicer avtomatično ohranjala etnična endogamija. V mestu, kjer so bile meje družbene in etnične stratifikacije zabrisane, pa se je tudi etnična pripadnost oz. jezikovna afiniteta uklanjala družbeno-ekonomski logiki in prioritetam.

V teku 19. stoletja in zlasti od srede stoletja dalje je na »izstopanje« iz vaške skupnosti vse bolj vplivalo razslojevanje kmečke družbe, ki je bila v soočenju s tržnim gospodarstvom po eni strani prisiljena v optimizacijo in specializacijo kmečkega gospodarstva ter njegovega integriranja z dopolnilnimi viri dohodka, po drugi pa v iskanje alternativnih gospodarskih usmeritev za rastoči delež prebivalstva. V tej fazi zapuščanju vasi zagotovo niso botrovali zgolj konservativni/samoohranitveni izločevalni dejavniki vaškega, na posesti temelječega družbeno-gospodarskega sistema, ampak tudi vse močnejša privlačnost industrijskih in drugih centrov neagrarne proizvodnje. Ob vzvodih gospodarske in družbene potrebe ter prisile v izvornih krajih je prelivanje prebivalstva v Trst in proti drugim destinacijam od 70. let 19. stoletja dalje spodbujal vse glasnejši »klik« mesta in tudi tujine s ponudbo alternativnih načinov življenja. Nosilec teh sprememb je bil kulturni obrat, zaradi katerega je med razlogi in motivi izseljevanja vse večjo težo pridobivala želja po zapuščanju tradicionalnih, v medosebnih odnosih

in z vidika načrtovanja osebne prihodnosti omejujočih vaških družbenih skupnosti ter po prestopanju v dinamičnejša in svobodnejša družbena ter kulturna okolja. Selitve so, skratka, dobivale spodbudo tudi v pojavu samem, ki se je vgradil v mišljenje posameznikov in se v celotnih skupnosti uveljavil kot strukturni dejavnik družbene modernizacije – po eni strani v funkciji ohranjanja kmečkega sveta in njegovega prilagajanja izzivom tržne logike ter profita, po drugi v funkciji ubiranja alternativnih poti družbenega razvoja in prevzemanja novih kulturnih vrednot. V primeru tomajskih vasi in širšega kraškega območja je v teh procesih »tržaški dejavnik« deloval tako v smislu priložnosti kot privlačnosti in skozi dolgo zgodovinsko obdobje zaznamoval tako tradicionalne vaške kmečke okvire kot njihovo odpiranje gospodarski in družbeni modernizaciji.

Arhivski viri

ADTS: Archivio della Diocesi di Trieste

VSD: Visitazioni. Situazione della Diocesi

ACTS: Archivio Capitolare della Cattedrale di San Giusto Martire

LC: Liber Copulatorum

APMM: Archivio parrocchiale di Santa Maria Maggiore

LC: Liber Copulatorum

APAT: Archivio parrocchiale di Sant'Antonio Taumaturgo

LCPT: Liber copulatorum in Parochia Civitatis Theresianae Tergesti

AST: Archivio di Stato di Trieste

CF, E: Catasto Franceschino, Elaborati

BCTS: Biblioteca Civica di Trieste

AD: Archivio Diplomatico

ŠAK, ŽT: Škofijski arhiv Koper, Župnija Tomaj

MKP: Matična knjiga poročenih

MKU: Matična knjiga umrlih

SA: *Status animarum*

Literatura

Bade, K. J. 2000. *Europa in Bewegung: Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Beck.

Belfanti, C. M. 1994. *Mestieri e forestieri: immigrazione ed economia urbana a Mantova fra Sei e Settecento*. Angeli.

Bertoša, M. 1989. *Glad i kriza mortaliteta godine 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst*. Jugoslavenska akademija znanosti in umetnosti.

Blaznik, P., B. Grafenauer in S. Vilfan, ur. 1970. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog*. Zv. 1, *Agrarno gospodarstvo*. Državna založba Slovenije.

- Breschi, M., A. Kalc in E. Navarra. 2001. »La nascita di una città: storia minima della popolazione di Trieste, sec. XVIII–XIX.« V *Storia economica e sociale di Trieste*, Zv. 1, *La città dei gruppi 1819–1918*, uredila R. Finzi in G. Panjek. Lint.
- Cattaruzza, M. 1979. *La formazone del proletariano urbano: immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale*. Musolino.
- Cattaruzza, M. 2002. »Population Dynamics and Economic Change in Trieste and its Hinterland, 1850–1914.« V *Population and Society in Western European Port Cities, c. 1650–1939*, uredila R. Lawton and R. Lee. Liverpool University Press.
- Cenčič, M. 2013. *Življenje na Krasu v preteklosti*. Samozaložba.
- Davis, J. C. 1989. *Vzpon z dna: slovenska kmečka družina v dobi strojev*. Prevedel J. Šumrada. Slovenska matica.
- Del Panta, L., in R. Rettaroli. 1994. *Introdizione alla demografia storica*. Laterza.
- Ehmer, J. 2023. »Wage Labour as a Life Phase: Life-Cycle Service and Petty Commodity Production in Early Modern Europe.« V *Life Course, Work, and Labour in Global History*, uredila J. Ehmer in C. Lentz. De Gruyter.
- Fassmann, H. 1994. »Emigration, Immigration and Internal Migration in the Austro-Hungarian Monarchy.« V *Roots of the Transplanted*, uredila D. Hoerder and I. Blank. Columbia University Press.
- Garden, M. 1970. *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*. Flammarion.
- Höfler, J. 2016. *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: k razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Viharnik.
- Hudales, J. 1997. *Od zibel do groba*. Borec.
- Jelenić, M. 2021. »L'epidemia di fame e tifo del 1817 in Istria: analisi comparativa.« *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* 50:148–171.
- Kalc, A. 1995. »Nekateri vidiki primorskega izseljevanja v Južno Ameriko do prve svetovne vojne.« V *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, uredil M. Jurak. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Slovenska matica.
- Kalc, A. 2004. »Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj.« *Zgodovinski časopis* 58 (3–4): 337–376.
- Kalc, A. 2006. »O preučevanju demografije mest pred moderno statistiko, s posebnim poudarkom na 18. stoletju in vprašanju urbanskega priseljevanja.« *Acta Histriae* 14 (2): 368–392.
- Kalc, A. 2008. *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju: priseljevanje kot gibalo demografske rasti in družbenih sprememb*. Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Narodna in študijska knjižnica.
- Kalc, A. 2011. »Trst v času Ilirskih provinc: nekaj demografskih vidikov.« V

- Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo; ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca, uredila G. Bajc in B. Klabjan. Annales.
- Kalc, A. 2013. »Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne.« *Acta Histriae* 21 (4): 683–706.
- Kalc, A. 2014. »Žensko priseljevanje in zaposlovanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja.« *Dve domovini* 40:11–22.
- Kalc, A. 2018. »Prebivalstvo in gospodarski viri v tržaškem kraškem zaledju (16.–20. stoletje).« V *Preživetje in podjetnost: integrirana kmečka ekonomija na Slovenskem od srednjega veka do danes*, uredila A. Panjek in Ž. Lazarevič. Založba univerze na Primorskem.
- Kjuder, A. 1972. *Zgodovinski mozaik Primorske: s posebnim poudarkom gornjega Krasa*. Občinska skupščina Sežane.
- Lanzinger, M. 2010. »La scelta del coniuge: fra amore romantico e matrimoni proibiti.« *Storicamente* 6 (4). <http://dx.doi.org/10.1473/stor82>.
- Levi, G. 1975. »Mobilità della popolazione e immigrazione a Torino nella prima metà del Settecento.« V *Demografia storica*, uredil E. Sori. Il Mulino.
- Levi, G. 1985. *Centro e periferia di uno stato assoluto: tre saggi su Piemonte e Liguria in età moderna*. Loescher.
- Livi Bacci, M. 1999. *Introduzione alla demografia*. Loescher.
- Melik, A. 1960. *Slovensko Primorje*. Slovenska matica.
- Moritsch, A. 1969. *Das nahe triester Hinterland: zur wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Böhlau.
- Orts-Repertorium von Triest und Gebiet, Görz, Gradisca und Istrien. 1873. Dunaj.
- Panjek, A. 2006. *Človek, zemlja, kamen in burja: zgodovina kulturne krajine Krasa (od 16. do 20. stoletja)*. Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Panjek, A. 2018. »Kruh naredi človeka: kdo je kdaj sit na primorskem podeželju v 17. in 18. stoletju.« V *Lakote in pomanjkanje: slovenski primer*, uredila M. Šorn. Inštitut za novejšo zgodovino.
- Panjek, A. 2021. »Tracing Maize in the Slovenian Regions, Sixteenth–Eighteenth Century: An Interpretive Historiographical Essay.« V *Maize to the People! Cultivation, Consumption and Trade in the North-Eastern Mediterranean (Sixteenth–Nineteenth Century)*, uredila L. Mocarelli in A. Panjek. Založba Univerze na Primorskem.
- Poussou, J. P. 1983. *Bordeaux et le Sud-Ouest au XVIIIe siècle*. EHESS.
- Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder: VII, Österreichisch-Ilyrisches Küstenland. 1885. Alfred Hölder.
- Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder: VII, Österreichisch-Ilyrisches Küstenland. 1894. Alfred Hölder.

- Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder: VII, Österreichisch-Illyrisches Küstenland.* 1906. Hof-und Staatsdruckerei.
- Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder: VII, Österreichisch-Illyrisches Küstenland.* 1918. Hof-und Staatsdruckerei.
- Steidl, A., W. Fischer-Nebmaier in J. W. Oberly. 2017. *From a Multiethnic Empire to a Nation of Nations: Austro-Hungarian Migrants in the US, 1870–1940.* Studien.
- Szołtysek, M. 2007. »Central European Household and Family Systems, and the 'Hajnal–Mitterauer' Line: The Parish of Bujakow (18th–19th Centuries).« *History of the Family* 12 (1): 19–42
- Szołtysek, M. 2009. »Life-Cycle Service and Family Systems in the Rural Countryside: A Lesson from Historical East-Central Europe.« *Annales de démographie historique* 117 (1): 53–94.
- Šifrer, Ž. 1962. »Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Sloveniji.« *Priказi in študije* 8:9–11.
- Šircelj, M. 2006. *Rodnost v Sloveniji.* Statistični urad Republike Slovenije.
- Valenčič, V. 1958. »Prebivalstvo kamniškega področja skozi tri stoletja.« *Kamniški zbornik* 4:41–86.
- Verginella, M. 1990. *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.* Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Volpi Lisjak, B. 1995. *Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave.* Mladika.
- Zwitter, F. 1936. *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stol. do današnjih dni.* Znanstveno društvo.
- Železnik, U. 2010. »Kolera in urbano prebivalstvo: Koper in obalna mesta v 19. stoletju.« *V Epidemične bolezni v Istri v 19. in 20. stoletju*, uredil A. Škrobonja. Histria.